

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 25ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΟΡΤΑΣΜΟ ΤΗΣ 28ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ κ. ΝΙΚΟΛΑΟ ΚΟΝΟΜΗ

Τὸ '40 ἡ Ἑλλάδα δίχως ἢ ἴδια νὰ τὸ ἐπιδιώξει βρέθηκε στὴν πρωτοπορία τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος ὅταν ἀντίκρουζε τὴν περσικὴ ἀπειλή. Ἡ συμπεριφορὰ τῆς μικρῆς Ἑλλάδας ποὺ προκάλεσε κατάπληξη στοὺς ξένους ἦταν βασικά μιὰ ἐπανάληψη κάτω ἀπὸ νέα δεδομένα τῆς ἀντίστασης τῶν Ἑλλήνων ἐνάντια στὴ βία, στὴν ὑποδούλωση καὶ στὸν ἐθνικὸ ἐξευτελισμὸ.

Ἡ στάση αὐτὴ τῆς Ἑλλάδας νὰ ἀπαμύνεται μὲ τὴν ἀρετὴ τῆ δουλοσύνη διαμορφώθηκε σὰν ἦθος καὶ τρόπος ζωῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴν πάλη του μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως, τοὺς ποικιλώνυμους κατὰ καιροὺς γείτονες ὡς ἐπιδρομεῖς, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της, ἀφοῦ ὅπως εἶναι γνωστὸ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν εὐτύχησαν νὰ σχηματίσουν ἐθνικὸ κράτος. Κι ἀφοῦ οἱ Ἕλληνες στὴ διαδρομὴ τῆς ἱστορίας τους καλλιέργησαν ιδιαίτερα τὴν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ αὐτονομία τοῦ ἀτόμου, δὲν μποροῦσαν βεβαίως οἱ ΝεοἝλληνες, πιστοὶ στὴν ἑλληνικὴ παράδοση, νὰ ἀποδεχτοῦν τὴν ἰσοπέδωση ἀτόμων καὶ ἐθνῶν μὲ τὴν ἐπικράτηση τῆς μονότονης «νέας τάξεως» στὴν πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ φυσιογνωμία τῆς ἀνθρωπότητας. Ἔτσι παρ' ὅλη τὴ γνωστὴ μας πολι-

τική αστάθεια που επικρατούσε τότε, την κοινωνική άρρυθμία και τη συνεχή κρίση ή μικρή Ελλάδα δεν έκανε άλλη επιλογή από το να συντονίσει ξανά το βηματισμό της με το ρυθμό της παγκόσμιας ιστορίας. Και κάτι παραπάνω: να γίνει ο φωτεινός οδηγητής στις προφυλακές των μαχομένων για την ελευθερία εθνών, αφού όπως παρατηρήθηκε τότε στα βουνά της Ήπειρου κρινόταν —ψυχολογικά αλλά και ως ένα σημείο και πραγματικά— η τύχη ολόκληρου του μεγάλου πολέμου.

Και οι «λογάδες» επίσης του έθνους είχαν επίγνωση από την πρώτη στιγμή ότι αγωνίζονταν για τη διαφύλαξη «όλων εκείνων των ύψηλων αξιών» των αποτελούντων «τον πνευματικό και ήθικό πολιτισμό, την πολύτιμη παρακαταθήκη που κληροδότησαν στην ανθρωπότητα οι δοξασμένοι μας πρόγονοι» που έβλεπαν «να απειλούνται από το κύμα της βαρβαρότητας και της βίας». 'Ο Ιταλικός φασισμός, έλεγε το μακίφесто των νέων συγγραφέων, «βαδίζει προς τον θάνατο κι εμείς οι Έλληνες σκάβουμε τον τάφο του. Μπορεί να πεθάνουμε, αλλά θα πεθάνει κι αυτός. Θα τον σκοτώσει το ελληνικό πνεύμα, που έχει σκοτώσει έχθρους μεγαλύτερους και φοβερότερους από αυτόν». Πραγματικά στις βουνοκορφές της Αλβανίας η φυλή έζησε μερικούς μήνες την πιο ύψηλη ανάταση της αιώνιας ψυχής της και οι ανώνυμοι μαχητές της αντιμετώπισαν με επιτυχία την πιο κρίσιμη στιγμή της πατρίδας με μόνο όπλο τις παντοτινές και ακατάλυτες αξίες της ανθρώπινης ύπαρξης που μπορούσαν να διαθέσουν. Αργότερα ένας ποιητής συνοψίζοντας τη μεγάλη πράξη θα σημειώσει: «Όχι, δεν ήταν ένας ένοπλος πατριωτισμός αυτό, ήταν η συνειδητοποίηση των πεπρωμένων μιας χώρας ταγμένης ν' αντιμάχεται αδιάκοπα τις δυνάμεις της βίας, από την εποχή του Περσικού πολέμου ίσαμε σήμερα, με τις ίδιες αναλογίες και το ίδιο νόημα»¹.

'Ο Ιταλικός φασισμός με τον όποιο σε πρώτη φάση αναμετρήθηκε η Ελλάδα του '40 είχε συνδεθεί με μια νοσηρή κοσμοθεωρία. Σύμφωνα με αυτήν, ύστερα μάλιστα και από τις αφρικανικές «επιτυχίες» του

1. Κίμων Φράιερ, «Αξιον έστί το τίμημα», μτφρ. Ν. Βαγενά, Αθήνα 1980, σ. 30.

1935 θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνασυσταθεῖ τὸ imperium romanum, ἡ ρωμαϊκὴ δηλ. αὐτοκρατορία, ἡ Μεσόγειος νὰ γίνῃ θάλασσα ἰταλική (mare nostrum) καὶ ἡ μικρὴ Ἑλλάδα (piccola Graecia) ρωμαϊκὴ ἐπαρχία, μιὰ νέα provincia Achaia. Ἡ Ἰταλία ὅπως εἶναι γνωστὸ ἐπεδίωκε νὰ διαδραματίσει στὸν 20ὸ αἰ. ὅλο καὶ πιὸ μεγάλο μέρος στὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς περιοχῆς καὶ ἀπὸ τὸ 1912 κατέλαβε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Τριπολίτιδα καὶ τὴν Κυρηναϊκὴν στὴν Ἀφρική, τὰ ἑλληνικὰ Δωδεκάνησα καὶ εἶχε βλέψεις σὲ περιοχὰς τῆς Ἀνατολίας. Ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς τῶν βλέψεων τῆς αὐτῶν ἀνοτοπολιτευόταν συστηματικὰ τὴν Ἑλλάδα στὶς συμμαχικὰς διασκέψεις τοῦ Α' παγκοσμίου πολέμου καὶ ἀντέδρασε μὲ δυναμικὸ τρόπο σὲ μιὰ ἀσήμαντη ἀφορμὴ πού ἔδωσε ἡ Ἑλλάδα καταλαμβάνοντας τὸ 1923 τὴν Κέρκυρα καὶ ἐξαναγκάζοντας τὴν Ἑλλάδα σὲ πληρωμὴ ὑπέρογκων ἀποζημιώσεων. Ἐξακολουθοῦσε νὰ δημιουργεῖ συνεχῶς ἐπεισόδια σὲ βάρους τῆς χώρας μας παρ' ὅλες τὶς διαβεβαιώσεις τῆς γιὰ καλὴ γειτονία στὴν Ἀλβανία πού κατέλαβε τὸ 1939. Ἀνάμεσα στὰ ἐπεισόδια αὐτὰ ἐντάσσεται καὶ ὁ τορπιλλισμὸς τῆς Ἑλλῆς τὴν ὥρα πού συμμετεῖχε στὴ θρησκευτικὴ ἑορτὴ τῆς Παναγίας τῆς Τήνου. Τελικὰ τὰ ὀκτὼ ἑκατομμύρια τῶν ἰταλικῶν λογχῶν κινήθηκαν per la maggiore gloria dell'Italia imperiale ἐπιχειρώντας τὴν εἰσβολὴν στὴν Ἑλλάδα μὲ τρόπο ἀντάξιο τοῦ φασιστικοῦ καθεστώτος. Ὅ,τι ἀκολούθησε ἦταν στὴν οὐσία μιὰ διακωμώδηση τῆς ἰμπεριαλιστικῆς Ἰταλίας ὡς κράτους ἐπεκτατικοῦ καὶ τοῦ ἀλαζόνα δικτάτορά τῆς, τοῦ νεοκαίσαρα πού ὄνειρεύθηκε μιὰ νέα ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία.

Πόσο διαφορετικὸ ἦταν τὸ ἦθος αὐτῶν πού ὑπέστησαν τὴν ἐπίθεση τὸ μαρτυροῦν, πέρα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀπλοὶ ἄνθρωποι χωρὶς καμιά ἰδιαίτερη προπαρασκευὴ παρὰ μόνον μὲ τὸ πύρωμα τῆς καρδιάς τους καὶ μὲ τὴ λόγχη τους ἀντιμετώπισαν καὶ ἐξουθένωσαν τοὺς εἰσβολεῖς, καὶ τὰ κείμενα πού σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὶς ἐπιχειρήσεις. Καὶ πρῶτα τὸ λιτὸ ἐκεῖνο πολεμικὸ ἀνακοινωθὲν τῆς ἑναρξῆς τοῦ ἀγῶνα: «Αἱ ἰταλικαὶ στρατιωτικαὶ δυνάμεις προσβάλλουν ἀπὸ τῆς 5ης καὶ 30' σήμερον τὰ ἡμέτερα τμήματα προκαλύψεως τῆς ἑλληνοαλβανικῆς μεθορίου.

Αί ἡμέτεραι δυνάμεις ἀμύνονται τοῦ πατρίου ἐδάφους». Προσέξτε τώρα τὴν ἀγωνιστικὴ ἀποφασιστικότητα τῆς ἡμερησίας διαταγῆς τῆς 30ῆς Ὀκτωβρίου τοῦ διοικητῆ τῆς 8ης μεραρχίας ποῦ ὡς τότε ἀντιμετώπισε κατὰ κύριο λόγο τοὺς Ἴταλοὺς εἰσβολεῖς: «Λήξαντος τοῦ προκαλυπτικοῦ Ἀγῶνος ἀπὸ σήμερον, ἡ Μεραρχία κατέχει τὴν ὀργανωμένην τοποθεσίαν δι' ὅλων τῶν δυνάμεων της. Ἐπὶ τῆς τοποθεσίας αὐτῆς θὰ δοθῆ ὁ ἀποφασιστικὸς ἀγὼν πρὸς τὸν ἐχθρόν. Ὁ ἀγὼν θὰ διεξαχθῆ μετὰ πείσματος καὶ ἐπιμονῆς ἀκαταβλήτου. Ἄμυνα κρατερὰ ἐπὶ τῶν θέσεων μας μέχρις ἐσχάτων. Οὐδεμία ἰδέα εἰς οὐδένα θὰ ὑπάρχη περὶ ἀποχωρήσεως...». Στις 3 Νοεμβρίου ἀφοῦ ἡ 8η Μεραρχία παγίδεψε τὶς ἰταλικὰς μηχανοκίνητες φάλαγγες ἀφήνοντάς τες νὰ εἰσχωρήσουν στὴν κοιλάδα μπροστὰ ἀπὸ τὸ Καλπάκι, τὶς συνέτριψε στὴ συνέχεια μὲ τὸ εὐστοχο κυρίως πυροβολικὸ της ματαιώνοντας ἔτσι τὴν προώθησιν τῶν Ἴταλῶν γιὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἰωαννίνων. Σὲ νέα ἡμερήσια διαταγὴ τῆς 18ης Νοεμβρίου ἀναφερόταν: «Ἦλθε ἡ εὐλογημένη ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἐκδιώξωμεν τὸν ἐχθρόν ἐκ τοῦ πατρίου ἐδάφους, εἰς τὸ ὅποῖον εἰσῆλθεν οὗτος ἄνευ κηρύξεως πολέμου...». Τέτοια πύρινα λόγια φλόγιζαν ὅπως ἦταν φυσικὸ τὶς ψυχὰς τῶν στρατιωτῶν καὶ ἦταν ἱκανοὶ ἐξαιτίας τῆς πίστεως τους στὸ δίκαιόν τους ἀγῶνα νὰ κάνουν νὰ λειτουργήσῃ καὶ πάλι τὸ θαῦμα.

Ἄλλὰ οἱ πανηγυρισμοὶ γιὰ τὶς ἐθνικὰς ἐπετεῖους πρέπει μὲ τὴν ἀναδρομὴ τους σ' ἓνα ἱστορικὸ γεγονός καὶ μὲ τὴν κατὰ πρόληψιν σύλληψιν τοῦ μέλλοντος νὰ ὑπηρετοῦν καὶ τὶς ἀνάγκας τοῦ παρόντος. Ἰδιαιτέρως μάλιστα στὶς χαλεπὰς μέρας ποῦ περνοῦμε μᾶς εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἀναψηλάφησις ἔργων μεγάλων καὶ θαυμαστῶν, γιὰ τὸ ἀπὸ αὐτὰ μποροῦμε νὰ ἀντλήσουμε διδάγματα καὶ δύναμιν γιὰ τὴν παραπέρα πορεία μας. Ἐχει πολλὰς φορὰς ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ Ἑλλάς στὴν ἱστορίαν της κερδίζει τὶς πολεμικὰς ἀναμετρήσεις, ἀλλὰ τελικὰ χάνει τὴν εἰρήνην. Εἶναι δυστυχῶς ἓνα φαινόμενον ποῦ ἔχει ἐπανειλημμένα συμβεῖναι στὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν. Θὰ ἀναφερθῶ μόνον στὴν κορυφαία περίπτωσιν τῆς Πεντηκονταετίας ποῦ ἀκολούθησε τῇ μεγάλῃ νίκῃ τῶν Περσικῶν πολέμων μιὰ

περίοδο πού, πολιτιστικά τουλάχιστο, εἶναι ἡ ἐνδοξότερη στή ζωὴ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἔχει πολὺ μεγάλη σημασία γιατί δείχνει ὅτι στὸν χαρακτήρα τοῦ Ἑλληνα εἶναι ριζωμένος ἓνας ἄκρατος ἀτομισμὸς πού τὸν δυσκολεύει ἢ ἴσως τὸν καθιστᾷ ἀνίκανο νὰ συνεργαστεῖ σὲ καιροὺς εἰρηνικοὺς μὲ τοὺς συμπατριῶτές του. Καὶ κάτι παραπάνω: ὅτι συχνὰ βάζοντας τὸ προσωπικὸ συμφέρον πάνω ἀπὸ τὸ κοινό, γιατί τοῦ λείπει τὸ δημόσιο πνεῦμα, ὁ Ἑλληνας ὁρμᾷ ἀσυγκράτητος στὸ διχασμὸ καὶ τὴ στάση ρίχνοντας ἔτσι τὴ χώρα του σὲ ἀλλεπάλληλες βαθιὲς κρίσεις καὶ περιπέτειες.

Ἀποφεύγω νὰ ἀναφερθῶ συγκεκριμένα στὴν πρόσφατη ἱστορία μας γιὰ νὰ μὴν ἀναξέσω οἰκεῖα κακά, ἀλλὰ θὰ ὑπενθυμίσω ὅτι στὸ τέλος τῆς Πεντηκονταετίας, τὸ 431 π.Χ., δηλαδή τὴν πιὸ ὠραία στιγμή τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ξεσποῦσε ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος πού προκάλεσε σὲ ὅλους τοὺς Ἑλληνες φοβερὰ δεινὰ καὶ ἐξάντλησε τὴν Ἑλλάδα τόσο πολὺ ὥστε σημάδεψε τὴν κάμψη καὶ τὴν παρακμὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Τὰ ἐγκλήματα πού διαπράχτηκαν στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρές, ἀλλὰ ἰδιαίτερα ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, ὄχι μόνο στιγμάτισαν τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ γενικότερα, ἀλλὰ φέρνουν σὲ δύσκολη θέση τοὺς μελετητὲς τοῦ φαινομένου, ἀφοῦ τοὺς εἶναι δύσκολο νὰ ἐξηγήσουν πῶς οἱ ὑπέροχοι ἐκείνοι μαχητὲς τῶν Περσικῶν πολέμων καὶ δημιουργοὶ ἑνὸς ἀσύγκριτου πολιτισμοῦ ἦταν δυνατὸ νὰ ξεπέσουν σὲ κοινούς σφαγιαστὲς τῶν ὁμοεθνῶν τους, ποδοπατώντας τὸ ὄμαιμο καὶ τὸ ὁμόθρησκο γιὰ τὸ ὁποῖο προηγουμένως ὑπερηφανεύονταν καὶ ἀγωνίζονταν ἐνάντια στὴν ἔξωθεν ἐπιβουλή. Ὑστερα ἀπὸ μιὰ τέτοια συμπεριφορὰ δὲν εἶναι καθόλου ἐκπληκτικὸ τὸ γεγονὸς ὅτι πόλεις ἑλληνικὲς πρωτοστατοῦσαν σὲ συμμαχίες μὲ ξένους —τοὺς Πέρσες ἢ ἀργότερα τοὺς Ρωμαίους— προσκαλώντας τους νὰ ἐπέμβουν ἀνοιχτὰ στὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Ἐτσι κυρίως συντελέστηκε ἡ ὑποταγὴ τῶν Ἑλλήνων σὲ «βαρβάρους» καὶ ἄρχισε μιὰ νέα ἐποχὴ, ἐποχὴ συγκρητισμοῦ μὰ ὀπωσδήποτε καὶ ἐθνικῆς ταπείνωσης.

Ἡ ψυχικὴ ἐνότητα τῶν Ἑλλήνων ποῦ τόσο συχνὰ ἐπικαλούμαστε μένει δυστυχῶς —μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις— μιὰ χίμαιρα ἀφοῦ σὲ καιρία κρίσιμες γιὰ τὸ ἔθνος στιγμὲς τῆς ἱστορίας του ὁ νέος ἑλληνισμὸς βρέθηκε βαθιὰ διαιρεμένος. Προϋπόθεση ὡστόσο ἀπαραίτητη γιὰ τὴν εὐδῶση τοῦ ἀγῶνα τοῦ σύγχρονου ἑλληνισμοῦ γιὰ ἐπιβίωση καὶ προκοπὴ εἶναι ἡ ἐνότητα καὶ ἡ ὁμοψυχία του βασισμένη σὲ σαφήνεια ἐπιδόσεων καὶ προσανατολισμῶν καὶ στὴ σταθερότητα τῶν πολιτικῶν, κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν στόχων. Ἴσως εἶναι καιρὸς νὰ μάθουμε κι ἐμεῖς τί θὰ πεῖ καὶ στὴν πράξῃ δημοκρατία γιὰ νὰ δείχνουμε τὸ δημόσιο πνεῦμα καὶ τὸ ὑψηλὸ αἶσθημα εὐθύνης ποῦ ἀπαιτεῖ, ὥστε νὰ ὑποτάξουμε τὸν ἑγωισμό καὶ τὰ προσωπικά μας πάθη στὸ γενικότερο συμφέρον. Ἐχουμε χρέος ἀπέναντι στοὺς προγόνους μας, τὴν παράδοση καὶ τὴν ἱστορία μας, ἀλλὰ κυρίως ἀπέναντι στοὺς ἀπογόνους μας γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ πρέπει νὰ βάλουμε τὰ θεμέλια γιὰ ἓνα ὅσο γίνεται ἀσφαλέστερο μέλλον, νὰ σταθοῦμε μὲ σύνεση καὶ ἀποφασιστικότητα μπροστὰ στὰ πολλὰ καὶ μεγάλα προβλήματα ποῦ μᾶς πολιορκοῦν στὴν προσπάθειά μας νὰ βροῦμε τίς προσφορότερες λύσεις. Ἡγεσία καὶ λαός, ὁ καθένας ἀπὸ τὴ δική του θέση, μὲ ἐνωμένες τίς καρδιές καὶ τίς γνώμες ὅπως στίς κορυφαῖες στιγμὲς ποῦ γιορτάζουμε σήμερα, νὰ βαδίσουμε μπροστὰ μὲ ἀποφασιστικὸ βῆμα ἀποτινάζοντας τὴ ραθυμία ποῦ μᾶς ἔχει γίνεи δεύτερη φύση καὶ τὴν ἠττοπάθεια ποῦ μᾶς παρακινεῖ νὰ ἀποζητοῦμε πάντοτε κάποιον προστάτη ἀνάμεσα στοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς, ξεχνώντας ὅτι ὡς ἀνθρώπινα ὄντα εἴμαστε προικισμένοι μὲ τὴν ἐλευθερία καὶ δὲν θὰ πρέπει νὰ μεταθέσουμε τίς δικές μας εὐθύνες σὲ ἄλλους ἂν βέβαια ἐπιθυμοῦμε νὰ διακοπεῖ ἡ ἀλυσίδα τῶν ὀδυνηρῶν ἐκπλήξεων τῆς πατρίδας μας.

Ἡ κάθε γενιὰ εἶναι ἀναγκασμένη ἀπὸ τὰ πράγματα νὰ ὑπερασπίζεται μόνη τὰ βασικὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀξιοπρέπειας ποῦ ὅπως εἶναι γνωστὸ ποτὲ δὲν δ.ασφαλίζονται μόνον ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τῶν προηγούμενων γενεῶν. Γι' αὐτὸ ὁ Σολωμὸς σ' ἓνα στοχασμὸ στοὺς Ἐλεύθερους Πολιορκημένους λέει ὅτι ἡ «Ἐλευθερία» εἶναι

μεστή από τὸ χρέος. Τὸν ἴδιο αὐτὸ δρόμο τοῦ χρέους ἀκολούθησαν καὶ οἱ δημιουργοὶ τοῦ ἀλβανικοῦ ἔπους, πού δὲν φοβήθηκαν ἕναν ἄνισο πόλεμο καὶ πού ἐπάξια τοὺς τιμοῦμε σήμερα. Ἐνας ἀπὸ τοὺς πρώτους νεκροὺς τοῦ πολέμου —χαμένος ἀνθυπολοχαγὸς κι αὐτὸς— ἔγραφε σχετικὰ στὸ πρῶτο —καὶ τελευταῖο— γράμμα του ἀπὸ τὸ μέτωπο: «Ἄς μάθουν ὅλες οἱ μανάδες πὺν ἔχουν παιδιὰ στὰ σύνορα πὺς πρέπει νὰ εἶναι ὑπερήφανες γιατί στὰ παιδιὰ τους ἔλαχε ὁ κλῆρος νὰ δείξουν στὸν κόσμον πὺς ἡ ἐλευθερία δὲν χαρίζεται ἀπὸ κανέναν, ἀλλὰ παίρνεται μὲ τὸ σπαθί».

Τὸν πανηγυρικὸ τῆς ἡμέρας μὲ ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου θὰ ἐκφωνήσῃ ὁ συνάδελφος κ. Β. Πετράκος, μὲ θέμα «Τὰ μνημεῖα κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ '40». Τὸν παρακαλῶ νὰ εὐαρεστηθεῖ νὰ ἀνέλθῃ στὸ βῆμα.

ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΤΟΥ '40

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΕΤΡΑΚΟΥ

"Όσοι έζησαν τόν πόλεμο τοῦ '40 πιστεύω πῶς τόν θεωροῦν ὡς τήν πιό ἀκριβή τους ἀνάμνηση. "Έτσι αἰσθάνομαι κι ἐγώ καί ἡ ἀνάμνηση αὐτή βαραίνει πάνω στή σκέψη μου, ἀφαιρώντας ἀπό τὰ περισσότερα γεγονότα πού ἔζησα κατόπιν μέρος τῆς σημασίας τους. Γιατί ὅποιος ἔχει ζήσει τίς ἡμέρες τοῦ 1940 βρίσκει ὅλα τὰ ἄλλα κατώτερα. Στά ὅσα θά διηγηθῶ γιά τὰ ἀρχαῖα τῆς Ἑλλάδος κατὰ τόν πόλεμο δέν ἔλαβα μέρος. "Έζησα τίς μεγάλες ἐκεῖνες ἡμέρες ὡς μαθητής. "Ἡμουν λοιπόν σύγχρονος τῶν γεγονότων ἀλλά βασιζομαι κυρίως σέ ἀναμνήσεις τρίτων καί σέ ἔγγραφα.

Πρὶν ἀρχίσω τή διήγησή μου σᾶς παρακαλῶ νά συγκρατήσετε στή μνήμη σας, ὅτι τὸ 1940, ὅταν ἔγινε ὁ πόλεμος, τὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τὸ ἀποτελοῦσαν, γιά ὀλόκληρη τήν Ἑλλάδα, 22 Ἐφοροὶ καί Ἐπιμελητὲς Ἀρχαιοτήτων. Μὲ ἐκείνους τοὺς 22, λίγους Ἀκαδημαϊκοὺς, μερικὰ μέλη ξένων, φιλικῶν, Ἀρχαιολογικῶν Σχολῶν, καί λίγους νεαροὺς ἐθελοντές, ὅπως ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Σπύρος Ἰακωβίδης, ἔγινε ἡ ἀπόκρυψη τῶν ἀρχαίων. Τῆ γενεὰ αὐτῆ τοῦ πολέμου εἶχα τήν τύχη νά τῆ γνωρίσω σχεδὸν ὅλη καί νά συνδεθῶ μὲ τοὺς περισσότερους μὲ φιλία. Πέντε Ἀκαδημαϊκοί, ὁ Γεώργιος Οἰκονόμος, ὁ Γεώργιος Σωτηρίου, ὁ Ἀναστάσιος Ὁρλάνδος, καί οἱ νεώτεροί τους στήν Ἀκαδημία, Σπυρίδων Μαρινάτος καί Χρῆστος Καροῦζος προσέφεραν τότε σπουδαῖες ὑπηρεσίες.

Σᾶς θυμίζω, ὅτι ἤδη τὸν Ἰούνιο τοῦ 1940 ὁ πόλεμος στήν Εὐρώπη εἶχε πάρει τραγικὴ τροπή. Μετὰ τήν πτώση τῆς Πολωνίας, τῆς Δανίας καί τῆς Νορβηγίας, τοῦ Βελγίου καί τῆς Ὁλλανδίας ἦλθε καί ἡ σειρὰ τῆς Γαλλίας. Στίς 17 τοῦ μηνὸς αὐτοῦ ὁ Pétain εἶχε ζητήσει ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἀνακωχή. Τὴν ἐπομένη, 18 Ἰουνίου, ὁ στρατηγὸς

de Gaulle, θεωρώντας, πολύ σωστά, πώς εκπροσωπούσε τη Γαλλία είχε αναγγείλει από το BBC ότι θα συνέχιζε τον πόλεμο. Την ίδια εκείνη ημέρα του καλοκαιριού απαγορεύτηκε στην Ελλάδα, με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου, η χορήγηση άδειων στους δημόσιους υπαλλήλους όλου του Κράτους. Ήταν η πρώτη επίσημη εκδήλωση της αλλαγής των πραγμάτων.

Η Αρχαιολογική Υπηρεσία υπακούοντας στην πολιτική της Κυβερνήσεως, να αποφεύγεται κάθε τι που θα μπορούσε να θεωρηθεί προπαρασκευή για πόλεμο, δεν είχε λάβει κανένα μέτρο προστασίας των αρχαίων σε περίπτωση σύγκρουσης με την Ιταλία. Γι' αυτό η πρώτη σχετική ενέργεια χρονολογείται δύο μέρες μετά την κήρυξη του πολέμου. Με υπουργική απόφαση συστήθηκε επιτροπή της οποίας έργο ήταν η προστασία του περιεχομένου του Νομισματικού Μουσείου. Λίγες μέρες αργότερα δόθηκαν στους αρχαιολόγους οι κατευθύνσεις για τον τρόπο απόκρυψης των αρχαίων. Εύθυς άρχισε μια μεγάλη προσπάθεια από δικαστικούς, αρχαιολόγους και άλλους υπαλλήλους για να κρυφθούν και να εξασφαλισθούν όσα βρίσκονταν στα μουσεία μας.

Οι πρώτες ημέρες του πολέμου υπήρξαν περίοδος προσαρμογής στη νέα κατάσταση. Η ελληνική κοινωνία άλλαζε μέρα με τη μέρα καθώς οι μάχιμοι άντρες έφευγαν συνεχώς για το μέτωπο. Σχολεία, Υπηρεσίες, καταστήματα, έχαναν τα γνώριμα πρόσωπα που τα επάνδρωναν και νέες δραστηριότητες άρχιζαν να εμφανίζονται: οι Υπηρεσίες του Έρυθρου Σταυρού, οι νοσοκόμες, οι διάφοροι έρανοι, η αεράμυνα, η Φανέλλα του Στρατιώτη. Τα σπίτια έχαναν την παλιά τους όψη. Τα τζάμια τους ενισχύονταν με κολλημένες χάρτινες ταινίες για προστασία από τις δονήσεις που προκαλούσαν οι βόμβες. Στις βιτρίνες των καταστημάτων βλέπαμε χρωματιστές πολεμικές αφίσες.

Όπως σε κάθε δυσχερή περίπτωση στον βίο της χώρας μας οι αρχαίοι Έλληνες και τα αρχαία μνημεία κλήθηκαν να βοηθήσουν στον μεγάλο αγώνα. Οι Έλληνες του '40 εμφανίστηκαν ως άμεσοι απόγονοι των Μαραθωνομάχων και οι Ιταλοί φορτώθηκαν όλα τα δυσμενή χα-

ρακτηριστικά τῶν Ρωμαίων. Ἀκόμη καὶ οἱ Ἕλληνες μεταχειρίστηκαν τέτοια ἐπιχειρήματα γιὰ νὰ μᾶς παινέσουν, ὅπως ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἰνδιῶν Ἐμερυ, ὁ ὁποῖος σὲ ὁμιλία του εἶπε πὼς ὁ Μουσολίνι λησμονεῖ ἓνα πρῶγμα: λησμονεῖ ὅτι πρὶν ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Ρώμην ὑπῆρχεν ἡ ἀρχαία Ἑλλάς καὶ ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἐλληνικὸν πνεῦμα ζῆ πάντοτε καὶ ζωογονεῖ τὴν σημερινὴν Ἑλλάδα. Τὰ μάρμαρα τοῦ Παρθενῶνος χρησιμοποιεῖται ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ πολιτικὴ γιὰ νὰ τονώσουν τὸ φρόνημα τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ τὸ Λονδίνο ἔφθασαν στὴν Ἀθήνα πληροφορίες «ἐγκυρῆς πηγῆς» ὅτι ἡ ἐλληνοαγγλικὴ συμμαχία θὰ ἠδύνατο μεταξὺ τῶν ἄλλων συνεπειῶν της νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον ἀπὸ μακροῦ χρόνου εἶχεν ἀποτελέσει ἀντικείμενον διαμφισβητήσεων. Προέκειται περὶ τῶν ἀναγλύφων τοῦ Παρθενῶνος τῶν ἀφαιρεθέντων ὑπὸ τοῦ λόρδου Ἑλγιν. Ὁ βουλευτὴς Τέλμα Κόζαλιτ θὰ ζητήσῃ τὴν ψήφισιν νομοσχεδίου δι' οὗ θὰ προβλέπεται ἡ παράδοσις εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν πολυτίμων τούτων ἀρχαιολογικῶν θησαυρῶν. Τὰ μνημεῖα καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἑλλάδος, ἀρχαίας καὶ νέας, ἔγιναν ἀντικείμενον διαμάχης καὶ λαιδωριῶν μεταξὺ τῶν δύο ἐμπολέμων. Ἄρχισε ἀνταλλαγὴ κατηγοριῶν ἀνάμεσα στὶς ἐλληνικὰς ἡμερίδες καὶ τὸ ἰταλικὸ ραδιόφωνο. Καὶ ἐνῶ γινόταν φραστικὸς ἀγὼνας ἀνάμεσα στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Ρώμην, οἱ Ἕλληνες βομβάρδιζαν πόλεις μας καὶ μνημεῖα. Στὶς 11 Νοεμβρίου 1940 κτυπήθηκαν στὴν Καστοριά ἡ Παναγία Κουμπελίδεικα καὶ τὸ Κουρσοῦμ τζαμί. Καθὼς ἡ Ἑλλάδα δὲν εἶχε προετοιμαστεῖ γιὰ τὶς συνέπειες τοῦ πολέμου στὰ μετόπισθεν, ὡς καταφύγια χρησίμευσαν καὶ τὰ μνημεῖα. Ἦδη ἀπὸ τὸν Νοέμβριον εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὸν Ἄγ. Γεώργιον Θεσσαλονίκης περίοικοι γιὰ νὰ προφυλαχθοῦν κάτω ἀπὸ τὰ τόξα του.

Ἄρκετὰ νωρὶς ἡ Κυβέρνησις γνωρίζοντας ὅτι θὰ ὑποστοῦμε ἐπίθεσιν ἐκ μέρους τοῦ Ἄξονος προπαρασκευαζόταν γιὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν συνεπειῶν ἐνὸς πολέμου, ὅχι νικηφόρου. Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς μιλῶντας στὶς 28 Ὀκτωβρίου πρὸς τοὺς Ἵπουργοὺς ἐξέθεσε πολὺ σύντομα τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὸν πόλεμον ποὺ εἶχε ἀρχίσει: Δὲν πρέπει νὰ

αὐταπατώμεθα ὅτι θὰ πολεμήσωμεν μόνον τοὺς Ἴταλοὺς. Τὰ συμφέροντα τοῦ Ἄξονος εἶναι ἀναπόσπαστα καὶ ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ πολεμήσωμε καὶ τοὺς Γερμανοὺς. Τὸ πιθανώτερο λοιπὸν εἶναι νὰ χάσωμε προσωρινῶς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἡπειρον καὶ δὲν ἀποκλείεται καὶ αὐτὰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὰς ἐστίαις μας καὶ ὅ,τι ἄλλο ἔχουμε νὰ ἐγκαταλείψουμε προσωρινῶς, μεταβαίνοντες εἰς Πελοπόννησον ἢ εἰς Κρήτην. Πρὸς τὴν ἄποψη αὐτή, τῆς καταλήψεως τῆς Χώρας ἀπὸ τὸν ἐχθρόν, ἔπρεπε νὰ προσαρμόσει τὸ Κράτος τὶς ἄμεσες ἐνέργειές του, παρὰ τὸ ὅτι οἱ νίκες μας κατὰ τῶν Ἴταλῶν διέψευσαν τὶς δυσμενεῖς προβλέψεις τοῦ Πρωθυπουργοῦ.

Ἀποφασίστηκε ἐξ ἀρχῆς νὰ διαλυθοῦν τὰ Μουσεῖα καὶ τὰ ἀρχαῖα νὰ κρυφτοῦν μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ μὴ κινδυνεύουν ἀπὸ τοὺς ἀεροπορικοὺς βομβαρδισμοὺς καί, στὴ χειρότερη περίπτωση, ἀπὸ τὴν κατάληψιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς. Δηλαδή δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι τὰ ἀρχαῖα εὐκόλα προσιτὰ στοὺς μελλοντικοὺς κατακτητῆς. Παρὰ τὸ ὅτι ἡ ἀπόκρυψη δημιούργησε προβλήματα κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς Κατοχῆς, ἀποδείχτηκε εὐεργετικὴ γιὰ τὰ ἴδια τὰ μνημεῖα. Σχηματίστηκαν ἀμέσως ἐπιτροπὲς ἀπόκρυψης καὶ ἀσφάλισης τῶν ἀρχαίων τῶν Μουσειῶν τοῦ Κράτους καὶ ὁ συντονισμὸς τοῦ ἔργου τοὺς ἀνατέθηκε στὸν καθηγητὴ τῆς ἀρχαιολογίας καὶ Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ τῆς Ἀκαδημίας Γεώργιο Οἰκονόμο. Οἱ 22 Ἐφοροὶ καὶ Ἐπιμελητῆς, οἱ καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ Ἀκαδημαϊκοί, καὶ οἱ λίγοι Ἕλληνες καὶ ξένοι ἐθελοντῆς ἔφεραν σὲ πέρας, ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα τοῦ πολέμου, ἕως τὸν Μάιο τοῦ 1941, μεγάλο ἔργο τοῦ ὁποίου τὴ σημασία θὰ καταλάβουμε ἂν ἀναλογισθοῦμε τὶς ἀρπαγὰς ἔργων τέχνης ποὺ ἔγιναν σὲ ἄλλες εὐρωπαϊκὰς χῶρας ποὺ δὲν εἶχαν λάβει τὰ δικά μας μέτρα. Ὅπου σὲ ἑλληνικὸ μουσεῖο, τῆς ἐπαρχίας πάντοτε, ἀπὸ ἔλλειψιν χρόνου, ἀνθρώπων καὶ μέσων δὲν ἔγινε πλήρως ἡ ἀπόκρυψη, αὐτὰ τὰ μουσεῖα λεηλατήθηκαν. Τοῦτο συνέβη σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ σὲ μοναστήρια, στὰ Μετέωρα, στὸ Μεγάλον Σπήλαιον. Κειμήλια, εἰκόνες, παλιῆς ἐκδόσεις λειτουργικῶν βιβλίων, χειρόγραφα, βρισκόνταν στὴ διά-

θεση οίουδήποτε Ιταλικού ή Γερμανικού αποσπάσματος που θα αποφάσιζε να τὰ επισκεφθεῖ. Μετὰ τὴν καθιερωμένη ἔρευνα στὰ σκευοφυλάκια, γιὰ τὴν εὔρεση Ἑλληνικῶν στὴν ἀρχή, ἀνταρτῶν κατόπιν, ἀκολούθησε ἡ ἀπαγωγή πολυτίμων κειμηλίων.

Ἡ ἀπόκρυψη τῶν ἀρχαίων τῶν μουσείων ἔγινε γιὰ δύο καὶ μόνο λόγους. Ὁ πρῶτος ἦταν ἡ προστασία τους ἀπὸ τοὺς τυχοῦς βομβαρδισμούς. Εὐτυχῶς τὰ μουσεῖα τῆς Ἀθήνας δὲν χτυπήθηκαν παρὰ τὸ ὅτι ὡς κτίρια εἶχαν κι αὐτὰ τὶς περιπέτειές τους. Στὶς ἐπαρχίες ὅμως ἔγιναν καταστροφές καὶ ἀπὸ βόμβες καὶ ἀπὸ ξένους στρατούς. Τὸ μουσεῖο τῆς Πρέβεζας, παλιὸ τζαμιὶ γεμάτο ἀρχαῖα γλυπτὰ, εἰκόνες, ἀγγεῖα, δέχθηκε στὸν τροῦλλο ἰταλικὴ βόμβα. Ὁ δεύτερος λόγος ἦταν ἡ βεβαιότητα τῆς κατάκτησης τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν Ἀξονα. Δὲν ἔπρεπε ὁ κατακτητὴς νὰ βρεῖ κανένα ἀρχαῖο ἐκτεθειμένο γιὰ νὰ μὴ τὸ πάρει, καὶ ὅσα κρύβονταν δὲν ἔπρεπε νὰ μποροῦν νὰ ξαναβγοῦν στὸ φῶς μὲ εὐκολία. Γιὰ δύο μεγάλα μουσεῖα, τὸ Ἐθνικὸ καὶ τῆς Ἀκρόπολης, τὸ μέτρο ἀποδείχτηκε σωτήριο. Καὶ γιὰ τὰ δύο ζήτησαν οἱ Γερμανοί, σχεδὸν εὐθὺς ἀμέσως, τὸ 1941, νὰ ξαναλειτουργήσουν. Οἱ πρακτικὲς δυσκολίες ὅμως πού εἶχαν δημιουργηθεῖ, ἀξεπέραστες καὶ γι' αὐτούς, τοὺς ἀνάγκασαν νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὴν πραγματοποίηση τῆς ἐπίμονης ἐπιθυμίας τους.

Τὰ ἀρχαῖα τῶν μεγάλων Μουσείων κρύφτηκαν σὲ τόπους γνωστούς οἱ ὁποῖοι ὅμως πολὺ δύσκολα παραβιάζονταν. Τοὺς τόπους γνώριζε πλῆθος ἀνθρώπων· ἀρχαιολόγοι, τεχνίτες, ἐργάτες, ἀκόμη καὶ ξένοι. Ἀπὸ τ' ἀρχαῖα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τὰ μεγάλα χάλκινα ἀγάλματα συσκευάστηκαν τὸ καθένα εἰδικὰ μὲ ἀδιάβροχα περιτυλίγματα, καὶ τοποθετήθηκαν σὲ ἐπίσης ἀδιάβροχα κιβώτια γιὰ νὰ προφυλαχθοῦν ἀπὸ τὴν ὑγρασία. Ἡ κεραμεικὴ καὶ τὰ ἀντικείμενα μικροτεχνίας φυλάχτηκαν, συσκευασμένα σὲ κιβώτια, στὰ ὑπόγεια τῆς νέας, ὅπως λεγόταν τότε, πτέρυγας τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Τὰ λεγόμενα πολύτιμα ἀρχαῖα, δηλαδὴ τὰ χρυσᾶ, οἱ δακτυλιόλιθοι, φυλάχτηκαν στὸ Θησαυροφυλάκιο τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος. Τὰ γλυπτὰ κρύφτηκαν,

τὰ περισσότερα, στὰ ὑπόγεια τῆς νέας πτέρυγας τοῦ μουσείου καὶ σκεπάστηκαν μὲ ἄμμο. Τριανταπέντε κιβώτια φυλάχτηκαν στὸ σπήλαιο τῆς Ἐννεακρούνου τῆς Ἀκρόπολης καὶ ἄλλα εἰκοσιδύο στὶς λεγόμενες φυλακὲς τοῦ Σωκράτους. Καὶ σήμερα μπορεῖ νὰ ἰδεῖ κανεὶς τὰ λείψανα τοῦ ἰσχυρότατου τοίχου ἀπὸ μπετόν μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε σφραγιστεῖ ἡ εἴσοδος τοῦ διάσημου μνημείου.

Τὰ πολὺ μεγάλα ἀρχαῖα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τάφηκαν σὲ τάφρους ποὺ ἀνοίχτηκαν στὶς ἴδιες τὶς αἰθουσες ὅπου ἦσαν ἐκτεθειμένα, ὅπως ἡ κολοσσικὴ Θέμις τοῦ Χαιρεστράτου (ΕΑΜ 231), τὸ ἀνάγλυφο τῆς Ἐλευσίνος (126), ὁ κοῦρος τῶν Μεγάρων (13), ὁ Ἐρμῆς τῆς Ἄνδρου (218), ἡ ἱέρεια Ἀριστονόη (232), οἱ γιγάντιοι κοῦροι τοῦ Σουνίου (2720, 3645). Ὅλα καλύφθηκαν μὲ ἄμμο καὶ σφραγίστηκαν μὲ ἀπαρβίαστη πλάκα ἀπὸ μπετόν. Καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Κατοχῆς οἱ ποικίλες Ὑπηρεσίαι ποὺ στεγάστηκαν στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο δὲν γνώριζαν πὼς τὸ δάπεδο τῶν γραφείων τους προστάτευε τὰ πολυτιμότερα καλλιτεχνήματα τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος. Λίγα μόνον ἀρχαῖα ἐμειναν στὶς ἄδειες, ἐρημωμέναι αἰθουσαι, ὅσα κρίθηκαν ὅτι δὲν ἦσαν σημαντικὰ καὶ δὲν κινδύνευαν, κυρίως βάσεις ἀγαλμάτων.

Τὰ γλυπτὰ τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως φυλάχτηκαν σὲ διάφορες κρύπτες. Στὸ μουσεῖο τὸ ἴδιο ἀνοίχτηκε μεγάλος λάκκος μέσα στὴν αἶθουσα τοῦ Παρθενῶνος. Ἔως τὶς 28 Ἰανουαρίου 1941 εἶχε γεμίσει καὶ σκεπάστηκε μὲ πλάκα ἀπὸ μπετόν. Τὰ ὑπόλοιπα ἀρχαῖα, ὅσα δὲν χώρεσαν στὸν λάκκο, φυλάχτηκαν στὴ λεγόμενη κρύπτη τῆς Ἐννεακρούνου, στὶς φυλακὲς τοῦ Σωκράτους, μαζὶ μὲ ἀρχαῖα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, στὴ λεγόμενη κρύπτη τῆς πύλης τοῦ Μουσείου καὶ σὲ ἄλλη κρύπτη τῆς αὐλῆς τοῦ Μουσείου. Σύμφωνα μὲ τὰ πρωτόκολλα ἀποκρυψῆς γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ χρησιμοποιήθηκαν πάνω στὸν Βράχο τῆς Ἀκροπόλεως, κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος, τέσσερα ἀρχαῖα λαξευτὰ πηγάδια ὅπου τάφηκαν, κατὰ στρώσεις, γλυπτὰ ποὺ χωρίζονταν μὲ ἄμμο.

Καὶ τότε, τὸ 1940, τὰ Μουσεῖα μας ἦσαν πολλὰ, μερικὰ μάλιστα

πολύ σημαντικά, όπως τῶν Δελφῶν, τῆς Ὀλυμπίας, τοῦ Ναυπλίου, τῆς Κέρκυρας, τοῦ Ἑρακλείου, τῆς Θεσσαλονίκης, τῶν νησιῶν. Περιορίζομαι ὅμως, ἐνδεικτικῶς, στὰ δύο μεγάλα ἀθηναϊκά. Μὲ τὰ σημερινὰ κριτήρια καὶ μὲ τὴν πείρα ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴ συντήρηση τῶν ἀρχαίων ἀλλὰ καὶ τὴ γνώση γιὰ τοὺς πολέμους, διαπιστώνουμε ὅτι πρὶν ἀπὸ 61 χρόνια, τεχνικοὶ καὶ ἀρχαιολόγοι ἔφεραν σὲ πέρας, πολὺ σύντομα, ἓνα μεγάλο ἔργο, χωρὶς βλάβες τῶν ἀρχαίων.

Φροντίδα ὑπῆρξε καὶ γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν καταλόγων τῶν Μουσείων. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πρωτόκολλα ἀπόκρυψης στὰ ὁποῖα ἀναφέρονταν συνοπτικὰ τὰ κρυμμένα ἀρχαῖα, ἔγιναν καὶ ἀντίγραφα τῶν καταλόγων, κυρίως ἀπὸ δασκάλους ποὺ προσέλαβε ἡ Ὑπηρεσία γι' αὐτὸ τὸν σκοπὸ. Καὶ αὐτοὶ οἱ κατάλογοι φυλάχτηκαν, καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου, στὰ θησαυροφυλάκια τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος.

Μὲ τὴν ἐκρηξὴ τοῦ πολέμου οἱ Ἴταλοὶ ὑπήκοοι περιορίστηκαν καὶ μαζὶ καὶ οἱ Ἴταλοὶ ἀρχαιολόγοι ποὺ βρισκόνταν ἐδῶ, οἱ ὁποῖοι καὶ ἀπελάθησαν. Οἱ Γερμανοὶ ὅμως, ὡς μὴ ἐμπόλεμοι, ἔμειναν στὴν Ἑλλάδα. Τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο συνέχισε τὶς ἐργασίες του ὅπως κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς εἰρήνης. Διευθυντὴς του ἦταν τότε ὁ Walther Wrede (1893-1990), ἐξάριτος ἀρχαιολόγος ἀλλὰ καὶ φανατικὸς ναζι. Ἦταν ἀνώτερο στέλεχος τοῦ ναζιστικοῦ κόμματος καὶ εἶχε τὸν βαθμὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ τμήματος γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Εἶχε διαδεχθεῖ στὴ Διεύθυνση τοῦ Ἰνστιτούτου τὸν Georg Karo, ὁ ὁποῖος διωγμένος ὡς Ἐβραῖος κατέφυγε στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες.

Μοναδικὴ μέριμνα τοῦ Wrede ἦταν ἡ ἐξυπηρέτηση τῶν σκοπῶν τοῦ κόμματος. Βρισκόταν σὲ συνεχῆ ἐπαφὴ μὲ τὸ Βερολίνο ἀπὸ ὅπου ἔπαιρνε ὁδηγίες γιὰ κάθε του ἐνέργεια. Φαίνεται πὼς τὴν ἀρχαιολογία τὴν εἶχε παραμελήσει, τουλάχιστον τὰ χρόνια τοῦ πολέμου, τὰ τελευταῖα ποὺ πέρασε ἐδῶ. Τὸ ἡμερολόγιό του τῶν ἡμερῶν τοῦ πολέμου μὲ τὴ Γερμανία περιέχει μόνον πολιτικῆς φύσεως παρατηρήσεις. Ὁ Wrede περιγράφει ὅσα τοῦ ἔκαμαν ἐντύπωση κατὰ τὸ διάστημα τῆς 6-27

Ἀπριλίου 1941· τὴ σύλληψη τῶν Γερμανῶν ὑπηκόων, τὸν περιορισμό τους, τὶς σχέσεις τους μὲ τὶς Ἑλληνικὲς Ἀρχές, τὴ βαθμιαία κατάρρευση τοῦ Μετώπου. Τὸν ἐνοχλοῦσαν τὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων, οἱ ὕβρεις κατὰ τῆς Γερμανίας καὶ τοῦ Φύρερ, τὰ ψέμματα γιὰ τὰ γεγονότα. Πίστευε ὅτι οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Ἕλληνες ἔκρυβαν τὴ δυσάρεστη πραγματικότητα γιὰ νὰ κρατοῦν τὸ ἠθικὸ τοῦ κόσμου ὑψηλό. Φοβόταν μήπως ἀπελαθεῖ καὶ δὲν βρίσκεται στὴν Ἀθήνα ὅταν θὰ ἔλθουν τὰ γερμανικὰ στρατεύματα. Στις 27 Ἀπριλίου ὅμως, Κυριακὴ, ὅλα καταλήγουν σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιθυμίες του, ὅπως διηγεῖται: *Στις 9.30' ἔρχεται ἓνας ὑπάλληλος καὶ μᾶς λέει ὅτι τὰ γερμανικὰ στρατεύματα κινοῦνται πρὸς τὴν Ἀκρόπολη. Θὰ ὕψωναν ἐκεῖ βέβαια τὴ γερμανικὴ σημαία. Ἀνεβαίνω τρέχοντας στὸ πάνω πάτωμα, στὸ παρατηρητήριό μας. Πραγματικά! Στὸ κοντάρι, στὴν κορυφὴ τοῦ φρουρίου, φεγγοβολᾷ τὸ κόκκινο τῆς σημαίας τοῦ Ράιχ. Ἡ κραυγὴ ὁ ἀγκυλωτὸς σταυρὸς στὴν Ἀκρόπολη ἀντηχεῖ στὸ σπίτι.*

Τριαντατρεῖς μέρες ἀργότερα, τὴ νύχτα τῆς 30 πρὸς τὴν 31 Μαΐου 1941, τὴ νύχτα τῆς Παρασκευῆς πρὸς τὸ Σάββατο, δύο νέοι, ὁ Μανόλης Γλέζος καὶ ὁ Ἀπόστολος Σάντας κατέβασαν ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τὴ γερμανικὴ σημαία. Γιὰ τὸ γεγονὸς καὶ τὴν ἠθικὴ σημασία του ἔχουν γραφεῖ πολλά. Ἡ πράξι αὐτὴ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἡ ἑναρξὴ τῆς ἀντίστασης κατὰ τῶν κατακτητῶν, ποὺ ξεκινάει ἀπὸ τὸ πνευματικὸ σύμβολο τῆς νεώτερης Ἑλλάδος, τὸν Βράχο. Λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἥρωικὴν πράξι τῶν δύο νέων, παρόμοιο περιστατικὸ συνέβη στὴν Ὀλυμπία. Δὲν ἔγινε τότε γνωστὸ ἢ τουλάχιστον δὲν τοῦ δόθηκε δημοσιότητα. Τὸ ἀνακοίνωσε στὸν κατοχικὸ Πρωθυπουργὸ στις 3 Αὐγούστου 1941 ὁ πρέσβυς τῆς Γερμανίας στὴν Ἑλλάδα Günther Altenburg. Στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας σώζεται ἡ μετάφραση τοῦ ἐγγράφου:

Κύριε Πρόεδρε, Μόλις πληροφοροῦμαι ὅτι εἰς τὸν χώρο τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ὀλυμπίας, διὰ τὴν ὁποίαν ὡς γνωστὸν ὁ Φύρερ ἐπιδεικνύει ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον, ἐκλάπη ἐκ τοῦ ἴστοῦ ἡ ὑπηρεσιακὴ ση-

μαία. Πληρέστεραι λεπτομέρειαι δὲν μοι περιῆλθον εἰσέτι. Θὰ λάβω τὸ θάρος νὰ τὰς φέρω εἰς γνῶσιν σας εὐθὺς ὡς μοι περιέλθωσι. Λαμβάνω ὅμως τὴν τιμὴν ἀπὸ τοῦδε νὰ σᾶς παρακαλέσω, ὅπως ἐξετάσητε τὴν περίπτωσιν ταύτην μὲ τὴν ἐπιβαλλομένην ἀσθηρότητα πρὸς ἀνάλογον τιμωρίαν τῆς ἐγκληματικῆς ταύτης πράξεως.

Ὁ γερμανικὸς στρατός, εὐθὺς ὡς ἐπιτέθηκε ἐναντίον μας μερίμνησε γιὰ τὴ δημιουργία στὴν Ἑλλάδα εἰδικῆς Ὑπηρεσίας Προστασίας τῶν μνημείων τῆς τέχνης ποὺ θὰ δροῦσε καὶ ὡς σύνδεσμος μὲ τὶς ἀρμόδιες ἑλληνικὲς ἀρχές. Προϊστάμενός της ὀρίστηκε ὁ συνταγματάρχης Hans Ulrich von Schönebeck, ἀρχαιολόγος ποὺ εἶχε ἀσχοληθεῖ εἰδικά, κατὰ τὰ πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο χρόνια, μὲ τὰ ρωμαϊκὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ εἶχε γράψει σημαντικὲς μελέτες γι' αὐτά. Σώζονται μερικὲς ἐπιστολές του τῶν χρόνων τῆς Κατοχῆς πρὸς τὸν καθηγητὴ τῆς ἀρχαιολογίας Andreas Rumpf. Σ' αὐτὲς διηγεῖται τὶς ἐνέργειές του στὴν Ἑλλάδα καὶ τὶς ἐντυπώσεις ἀπὸ τὶς σχέσεις του μὲ τὴν Ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία. Ἡ πρώτη του ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸν τόπο μας χρονολογεῖται στὶς 27 Ἀπριλίου 1941. Βρισκόταν ἀκόμη στὴ Μακεδονία. Πληροφορεῖ, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι δὲν διαπίστωσε νὰ ἔγιναν ζημιές σὲ ἀρχαῖα τὰ ὁποῖα ἦσαν καλὰ κρυμμένα.

Ἡ δευτέρη ἐπιστολὴ του γράφτηκε στὶς 4 Ἰουλίου 1941. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενό της προκύπτει ἔντονη δραστηριότητα τῶν Γερμανῶν ἀρχαιολόγων σχετικὰ μὲ τὴν ἔκδοσιν ὁδηγῶν τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων, καθὼς ἐπίσης ἐνός τόμου γιὰ τὴν ἀρχαία καὶ βυζαντινὴ Ἑλλάδα. Ὁ τόμος αὐτὸς προωριζόταν γιὰ τοὺς περισσότερο μορφωμένους στὸ στρατό. Βρισκόμαστε ἀκόμη στὴν περίοδο τῶν νικῶν τοῦ Χίτλερ. Οἱ Γερμανοὶ πίστευαν πὼς θὰ ἔμεναν γιὰ πάντα στὶς χῶρες ποὺ εἶχαν κατακτήσει καὶ ἀνάλογα ἐνεργοῦσαν. Ἀνησυχοῦσε ὁ Γερμανὸς συνταγματάρχης γιὰ τὶς συνέπειες τῆς ἀπόκρυψης τῶν ἀρχαίων καὶ γιὰ τὰ χρήματα ποὺ θὰ χρειάζονταν γιὰ νὰ ξαναστηθοῦν τὰ Μουσεῖα. Πίστευε ὅτι ὁ πόλεμος εἶχε τελειώσει καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχε πλέον κίνδυνος.

Ἡ κρίση του γιὰ τὴν ἀπόκρυψη τῶν ἀρχαίων καὶ τὶς «σοβαρὲς» ζημιὲς ποὺ ἔγιναν σ' αὐτὰ ἦταν ἐντελῶς ὑποκειμενικὴ καὶ αὐθαίρετη. Καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου κανεὶς δὲν εἶδε τὰ κρυμμένα ἀρχαῖα ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐκθέματα τοῦ Μουσείου τοῦ Κεραμεικοῦ ποὺ ξεθάφτηκαν μὲ τὴ βία, ἀρκετῶν χαλκῶν τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας καὶ τοῦ Ἡνιόχου τῶν Δελφῶν ποὺ μεταφέρθηκε κατὰ τὴν Κατοχὴ στὴν Ἀθήνα.

Πρέπει ὅμως νὰ δεχθοῦμε πὼς ἡ Γερμανικὴ αὐτὴ Ὑπηρεσία ἦταν ἀναγκαία κατὰ τὴν Κατοχὴ ὅπου τὰ πάντα ὄριζε ὁ γερμανικὸς στρατός. Μὲ τὸν Schönebeck ὡς ἐνδιάμεσο καὶ τὸν διάδοχό του Wilhelm Kraiker, ἐπίσης ἀρχαιολόγο, ὑπῆρχε συνεχῆς ἐπαφὴ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Οἱ δύο αὐτοὶ ἐπιστήμονες — ἀξιωματικοὶ χειρίζονταν τὰ αἰτήματα τῶν Γερμανῶν ἀρχαιολόγων τοῦ στρατοῦ καὶ διευθετοῦσαν τὰ συνεχῆ ἀκανθώδη ζητήματα ποὺ ἀνέκυπταν μὲ τὶς ἐπισκέψεις τῶν στρατευμάτων κατοχῆς στοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους, κυριώτατα στὴν Ἀκρόπολη. Ἐνα τέτοιο μέγα ζήτημα ἦταν ἡ τοποθέτηση ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς στὸν Βράχο βαρέων ὅπλων, ὅλμων, πυροβόλων, πυρομαχικῶν καὶ προβολέων. Μεγαλύτερο ὅμως ἀπ' ὅλα ἦταν τὸ ζήτημα τῶν γερμανικῶν καὶ ἰταλικῶν ὀχυρώσεων ποὺ κατασκευάζονταν στὴν Ἀττικὴ, τὴν Πελοπόννησο, τὴν Κρήτη. Χρειάστηκε πολλὲς φορὲς ἡ ἐπέμβαση τῶν δύο Γερμανῶν ἀρχαιολόγων, ἡ ὁποία δὲν ἦταν πάντοτε ἀποτελεσματικὴ. Ὁ γερμανικὸς στρατός, ὅπως ὅλοι οἱ στρατοὶ σὲ κατεχόμενες χώρες, ἦταν μιὰ ἀπρόσωπη καὶ ἀνεξέλεγκτη γιγάντια ἐξουσία.

Μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐνέργειες τοῦ Schönebeck ἦταν νὰ ζητήσῃ τὸ ἀνοιγμα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Τοῦτο ὅμως ἦταν ἀδύνατο νὰ γίνῃ γιὰ λόγους πρακτικοὺς καὶ οἰκονομικοὺς. Οἱ Γερμανοὶ ἐπέμειναν καὶ ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ ἀναφορὰ τοῦ Νίκου Μπέρτου, τότε προσωρινοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, συναντήθηκαν γιὰ νὰ ἐξετάσουν τὸ ζήτημα ὁ Γιάννης Μηλιάδης μὲ τὸν Kraiker. Οἱ συνεννοήσεις κατέληξαν στὸ ὅτι θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ανοίξουν ξανά ἕξ ἀίθουσες τῆς παλιᾶς πτέρυγας τοῦ Μουσείου μὲ γλυπτὰ μόνον. Τὸ ἓνα ἑκατομμύριο ὅμως ποὺ ζήτησε γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας, ἀρνήθηκε νὰ τὸ

δώσει ὁ Ὑπουργὸς Οἰκονομικῶν λέγοντας, ὅτι αἱ ἀνώμαλοι συνθῆκαι ἐξακολουθοῦν ὑφιστάμεναι ὥστε οὐ μόνον νὰ μὴ θεωρῆται ἐπιβεβλημένη ἢ ἐκθεσις τῶν ἀρχαίων ἀλλὰ νὰ ἐξακολουθήσει καὶ ἡ προστασία αὐτῶν.

Οἱ Γερμανοί, ἐπίμονοι, πρόβαλαν καὶ ἄλλο ἐπιχείρημα γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τῶν κρυμμένων ἀρχαίων. Τὴν ἀποφυγὴ βλάβης ἀπὸ τὴν ὑγρασία. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἀπάντησε ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, κατ' ἀρχὴν ἀπησχολημένη τὰ μέγιστα ὑπὸ ἄλλων μεγάλων προβλημάτων, ἐν οἷς ὁ ἀπειλῶν τὸ Ἔθνος ἡμῶν δι' ἐξολοθρεύσεως λιμός, δὲν σκέπτεται ἐν τῷ παρόντι νὰ ἀνασυστήσῃ τὰ Μουσεῖα, οὔτε ἐκεῖ ἔνθα ὁ ἐξακολουθῶν πόλεμος δὲν φθάνει διὰ τῆς καταστροφῆς του, ὡς εἰς Θεσσαλονίκην. --- Οὔτε δὲ τὰ φιλόρχαια καὶ καλλιτεχνικὰ συναισθήματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι τώρα ζωηρά, ἐφ' ὅσον οὗτος τώρα πεινᾷ, οὔτε τουρισμὸς ὑπάρχει τώρα. Βρισκόμαστε ἀκόμη στὸν Αὐγουστο τοῦ '41 ἀλλὰ ἡ πείνα ἔχει ἀρχίσει νὰ ἐκδηλώνεται.

Τὴν 1 Ἀπριλίου 1942 οἱ Γερμανοὶ ἐπανέρχονται στὸ ζήτημα τῆς ἀποκάλυψης τῶν ἀρχαίων τῶν Μουσείων καὶ τοῦ ἐλέγχου τῆς καταστάσεώς τους. Ἐκφράζουν τὴν ἀνησυχία τῶν «ἐπιστημονικῶν κύκλων» γιὰ τὴν τύχη τῶν ἀρχαίων ποὺ βρίσκονται θαμμένα ἐπὶ δύο χειμῶνες. Ἐπισημαίνουν τὶς δυσμενεῖς συνθῆκες ἀπόκρυψης τῶν μαρμάρων τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκρόπολης καὶ ἀμφιβάλλουν ἂν, μετὰ τὸν πόλεμο, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις θὰ μπορέσει νὰ φέρει σὲ πέρας ἔργο «πλήρες εὐθυνῶν». Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Ἀντώνιος Κεραμόπουλος, Διευθυντὴς τότε τῆς Ὑπηρεσίας, ἐπιμένει στὴν συνέχιση τῆς ἀπόκρυψης καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἔγινε ἔλεγχος στὰ ἀρχαῖα τῆς Ὀλυμπίας καὶ τοῦ Κεραμεικοῦ, ἀρνεῖται ὅμως νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴ μόνιμη ἐπιθυμία τοῦ Schönebeck, νὰ ἀποκαλυφθοῦν τὰ ἀρχαῖα τῆς Θεσσαλονίκης, πλὴν τῶν ἀναγλύφων σαρκοφάγων οἱ ὁποῖες, κατὰ τὰ λόγια του ἀπόκειται ἐν τῇ αὐτῇ καὶ ἀπηλλάγησαν ἤδη τῶν καλυπτόντων αὐτὰς σάκκων ὅχι κατ' ἰδικήν μας πρωτοβουλίαν ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὴν ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν τοῦ Dr. von Schönebeck. - - Ἡ γενικὴ πείρα ἐκ τῶν συμ-

βαιόντων εἰς διάφορα σημεῖα τῆς Χώρας μας περὶ τὰ ἀρχαῖα συνηγορεῖ γενικῶς περὶ παρατάσεως τῆς γενικῆς ἀφανείας αὐτῶν.

Ὅπως εἶδαμε ὁ Wrede δὲν ἀπελάθηκε κατὰ τὴν κήρυξη τοῦ ἑλληνογερμανικοῦ πολέμου καὶ στὶς 27 Ἀπριλίου βρισκόταν στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ ὑποδεχτεῖ τοὺς συμπατριῶτες του ποὺ ἔμπαιναν κατακτητὲς στὴ Χώρα στὴν ὁποία εἶχε ἀφιερῶσει τὴ ζωὴ του μελετώντας τὸ παρελθόν της. Ὡς Διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου ἐξακολούθησε νὰ ἀσκεῖ τὰ ἴδια ἀρχαιολογικὰ καθήκοντα, ὅπως καὶ πρὶν, χωρὶς φανερὴ ἐπέκταση τῶν ἀρμοδιοτήτων του. Ἡ κομματικὴ του ιδιότητα τὸν ἔκαμε σημαντικὸ παράγοντα ἀνάμεσα στοὺς Γερμανοὺς. Ἡ δραστηριότητα τοῦ Ἰνστιτούτου συνεχίστηκε, κυρίως στὴν Ὀλυμπία ὅπου τὸν κύριο ρόλο εἶχε ὁ Emil Kunze, παλαιὸς φίλος Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων, μὲ σύζυγο Ἑλληνίδα. Δὲν ἔπαψε νὰ μελετᾷ ἐκεῖ, κυρίως τὰ χαλκᾶ ἀρχαῖα τοῦ ἱεροῦ. Χρεάστηκε, ἐνῶ ἦσαν κρυμμένα, νὰ βγοῦν ἀπὸ τὶς κρύπτες τους, εἴτε γιὰ ἔλεγχο τῆς κατάστασής τους, εἴτε γιὰ μελέτη ἀπὸ ἐκεῖνον. Πρέπει ὅμως νὰ τονίσω, ὅτι ἡ στάση του ὑπῆρξε ἀψογη κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου καὶ βοήθησε ἀποτελεσματικὰ τὴν ὑπόθεση τῶν ἀρχαίων καὶ τοὺς ἀρχαιολόγους. Ὑπῆρξε μετὰ τὸν πόλεμο ὁ πρῶτος Διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου καὶ ἡ φήμη ποὺ ἄφησε εἶναι ἀγαθοῦ ἀνδρὸς καὶ μεγάλου ἐπιστήμονος.

Στὴν Ὀλυμπία κατὰ τὴν Κατοχὴ ἐργάστηκε, ἐπικεφαλῆς στρατιωτικοῦ τοπογραφικοῦ συνεργείου, καὶ ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ Ἰνστιτούτου Hans Schleif ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε στενώτατος συνεργάτης τοῦ Reichsführer SS Heinrich Himmler, τοῦ ἀρχηγοῦ δηλαδὴ τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας. Ὁ Himmler εἶχε ιδρύσει, τὸ 1935, τὴν ἐπιστημονικὴ ἐταιρεία *Προγονικὴ Κληρονομιά* καὶ αὐτῆς τῆς ἐταιρείας ἀνώτατο στέλεχος ἦταν ὁ Schleif.

Παράλληλα πρὸς τὸ Ἰνστιτούτο ποὺ τηροῦσε, κατὰ τὸ δυνατόν, τοὺς νόμους τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους, ἐργάστηκαν στὴν Ἑλλάδα Γερ-

μανοὶ ἀρχαιολόγοι μὲ τὴν ὑποστήριξη ἢ τὴν προτροπὴ τῶν στρατηγῶν-διοικητῶν μεγάλων μονάδων. Στὴν Κρήτη, στὴ Θεσσαλονίκη, στὴν Παλατίτσα, στὴ Λάρισα, στὴ Χαλκίδα ἔκαμαν παράνομες ἀνασκαφές χωρὶς νὰ δίνουν λογαριασμὸ στοὺς Ἕλληνες Ἐφόρους τῶν Ἀρχαιοτήτων. Στὴν Ἑλλάδα ἔδρασε ἀκόμη κατὰ τὴν Κατοχὴ καὶ τὸ Ἴδρυμα τοῦ Alfred Rosenberg. Τὸ Τμῆμα Προϊστορίας τοῦ Ἰδρύματος διεύθυνε ὁ Hans Reinerth ὁ ὁποῖος ἔκανε ἀνασκαφές κοντὰ στὸν Βόλο. Γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Ἰδρύματος ἔκανε ἀνασκαφές στὴ Λακωνία καὶ ὁ Otto Wilhelm von Vacano.

Μέλη τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου στρατεύτηκαν καὶ ὑπηρέτησαν στὴν Ἑλλάδα μὲ στολὴ, ὅπως ὁ Werner Peek, ποὺ δὲν παρέλειψε νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν εἰδικότητά του, τὶς ἐπιγραφές, καὶ ὁ Frank Brommer ὁ κατόπιν μελετητὴς τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου τοῦ Παρθενῶνος. Ἐπιστρατευμένος, μὲ βαθμὸ ὑπαξιωματικοῦ, ἦταν ὁ Roland Hampe, μέλος τοῦ Ἰνστιτούτου πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ μὲ σύζυγο Ἑλληνίδα. Ὁ ἴδιος διηγεῖται πῶς ἀπέφυγε στὴν ἀρχὴ νὰ ἀποκαλύψει τὶς σχέσεις του μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ γνώση ποὺ εἶχε τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Στὴ χώρα μας βρισκόταν πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ ὁ Gabriel Welter. Εἶχε κάμει πολυτελεῖς ἀνασκαφές στὴν Αἴγινα καὶ παρέμεινε στὴν Ἑλλάδα καὶ μετὰ τὴν Κατοχὴ.

Ἐπῆρχαν λοιπὸν στὸν τόπο μας κατὰ τὴν Κατοχὴ πολλὲς πηγές ἀρχαιολογικῆς ἐξουσίας. Ἡ Ἑλληνικὴ Ὑπηρεσία, τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο, ἡ Γερμανικὴ Ὑπηρεσία Προστασίας Τέχνης, ἡ ἐπιστημονικὴ ἐταιρεία *Προγονικὴ Κληρονομιά* τοῦ Χίμλερ καὶ τὸ Ἴδρυμα Ρόζενμπεργκ. Πρέπει νὰ προστεθοῦν ἀκόμη ἡ Ἰταλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ καὶ ἡ Ἰταλικὴ Στρατιωτικὴ Ὑπηρεσία γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀρχαίων, ἀνάλογη μὲ τὴ γερμανικὴ. Ἡ δράση τῶν Βουλγάρων στὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη ἀποτελεῖ ἓνα τραγικὸ κεφάλαιο καὶ γιὰ τὰ ἑλληνικὰ μνημεῖα. Ἐχθροὶ μας καὶ τότε βρέθηκαν ἐγκαίρως μὲ τὸ μέρος τῶν πρόσκαιρων νικητῶν καὶ συνεχίζοντας μακρότατη παράδοσή τους δὲν σεβάστηκαν ἀνθρώπους καὶ ἄψυχα καὶ οὔτε

χρειάστηκαν ιδιαίτερη Ὑπηρεσία για τὶς καταστροφές πού προκάλεσαν.

Κατασκεύασαν καὶ αὐτοὶ ὄχυρά καταστρέφοντας ἀρχαῖα: στὴ Μηκύνβερνα, στὴν Ἀμφίπολη, στοὺς Φιλίππους, στὴ Σαμοθράκη. Ληλάτησαν μουσεῖα, στὴν Κομοτηνή, στὴ Μαρώνεια, στοὺς Φιλίππους, στὴν Καβάλα, στὴ Θάσο, στὴ Σαμοθράκη. Ἀρπαξάν βυζαντινές εἰκόνες ἀπὸ ἐκκλησίες καὶ μοναστήρια. Ἡ μανία τους ἐπληξε καὶ τὰ σύγχρονα μνημεῖα. Κατέστρεψαν τὰ μνημεῖα τῶν πεσόντων στὸ Δοξάτο καὶ τὶς Σέρρες.

Μορφωτικὸς ἀκόλουθος στὴ Γερμανικὴ Πρεσβεία τῆς Ἀθήνας ἦταν ὁ ἀρχαιολόγος Erich Böhlinger († 1971) ὁ ὁποῖος βοήθησε τοὺς Ἕλληνες ἀρχαιολόγους ὅσο μπορούσε. Εἶναι γνωστὸ πὼς αὐτὸς γλύτωσε τὸν Ἰωάννη Κακριδῆ ἀπὸ τὰ χέρια τῆς Γκεστάπο, ὅταν βρισκόταν φυλακισμένος. Ὁ Böhlinger ἦταν φίλος τῶν νεανικῶν χρόνων τῶν ἀδελφῶν Stauffenberg. Οἱ δύο ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς, ὁ Klaus καὶ ὁ Berthold, ἦσαν ἐκεῖνοι πού ἔκαμαν τὴν ἀποτυχημένη ἀπόπειρα δολοφονίας τοῦ Χίτλερ στὶς 20 Ἰουλίου 1944. Γνωρίζουμε τὸ τέλος τους: ἐκτελέστηκαν. Ὁ τρίτος ἀδελφός, ὁ Alexander, δὲν εἶχε λάβει μέρος στὴ συνωμοσία καὶ σώθηκε ἐπειδὴ εἶχε πολεμήσει στὴ Ρωσία. Δὲν εἶναι χωρὶς σημασία πὼς ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς πού ἐκτελέστηκαν, ὁ Klaus, εἶχε ἀσχοληθεῖ μὲ τὴ μετάφραση τοῦ *Διαλόγου* τοῦ Σολωμοῦ καὶ σ' αὐτὸ τὸν εἶχαν βοηθήσει ὁ Χρῆστος Καροῦζος καὶ ὁ Λίνος Πολίτης. Χωρὶς ἀμφιβολία, ὑπῆρχαν τότε πολλοὶ Γερμανοὶ πού πίστευαν στὴν ἐλευθερία.

Τὸν Αὐγούστο τοῦ '41 ἰδρύθηκε στὴν Ἀθήνα «εἰδικὴ Ὑπηρεσία ἔχουσα καὶ ἀποστολὴν τὸν χειρισμὸν τῶν ὑποθέσεων τῶν σχετικῶν μὲ τὴν προστασία τῶν ἔργων τέχνης ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν Ἰταλικῶν Στρατευμάτων Κατοχῆς κατεχομέναις ζώναις». Διευθυντὴς τῆς ὀρίστηκε ὁ Διευθυντὴς τῆς Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Luciano Laurenzi ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε στρατιωτικὴ ιδιότητα.

Τὰ προβλήματα πού δημιουργήθηκαν μὲ τοὺς Ἰταλοὺς δὲν ὀφεί-

λονταν στους αρχαιολόγους αλλά στα στρατεύματά τους, στα πολεμικά έργα που έκαναν και στους άξιωματικούς τους. Ἡ Ἀκρόπολη ἦταν αἰτία διαρκῶν προστριβῶν γιὰ ὅσο χρόνο τὴν κατεῖχαν. Ἡ Ἐλευσίνα ἐπίσης δημιούργησε πολλές μέριμνες στὴν Ὑπηρεσία, τὰ Μέγαρα καθὼς καὶ οἱ χῶροι καὶ τὰ Μουσεῖα τῶν νησιῶν, τῆς Σάμου, Δήλου, Σίφνου, Κρήτης. Στις 3 Σεπτεμβρίου 1943 ἡ Ἰταλία συνθηκολόγησε μετὸς Συμμάχους καὶ ἡ ἰταλικὴ κατοχὴ στὴν Ἑλλάδα πῆρε τέλος. Ἡ Ἰταλικὴ Σχολὴ ἐξακολούθησε νὰ λειτουργεῖ καὶ μόλις τὸν Μάιο τοῦ ἐπόμενου χρόνου τὸ προσωπικὸ της καὶ ὁ Διευθυντὴς διώχτηκαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.

Μετὴν εἴσοδο τῶν Γερμανῶν στὴν Ἀθήνα τὰ Μουσεῖα της ἦσαν σχεδὸν ἄδεια, τουλάχιστον οἱ αἴθουσες ἐκθεσης. Πολλὰ ἀρχαῖα δὲν μπόρεσε ἡ Ὑπηρεσία νὰ τὰ τοποθετήσῃ σὲ κρύπτες καὶ τὰ προστάτευσε εἴτε μέσα στὰ κτίρια τῶν Μουσειῶν εἴτε στὶς αὐλὲς σκεπάζοντάς τα με σακιά γεμάτα ἄμμο. Ἀπὸ τὰ τρία τῆς Ἀθήνας, τοῦ Κεραμεικοῦ, τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ τὸ Ἐθνικὸ, τὸ πρῶτο ἄνοιξε πάλι ἔπειτα ἀπὸ ἀπαίτηση τῶν Γερμανῶν ἀρχαιολόγων οἱ ὅποιοι ἤθελαν νὰ συνεχίσουν τίς μελέτες τους καὶ νὰ τὸ ἐπιδεικνύουν στὰ στρατεύματά τους ὡς ἔργο γερμανικόν. Τὸ Μουσεῖο εἶχε χτιστεῖ μετὰ δαπάνες γερμανικῆς ἐταιρείας καὶ εἶχε παραδοθεῖ στὸ Ἑλληνικὸ Κράτος στὶς 27 Ὀκτωβρίου 1938, μετὴν εὐκαιρία τῶν ἐορτῶν τῶν 100 χρόνων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.

Ἦδη ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ '41 ὁ Schönebeck ζήτησε ἀπὸ τὸν Κεραμόπουλο νὰ ἀρχίσουν ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία ἐνέργειες διὰ νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἀνασύστασις τοῦ Μουσειοῦ τοῦ Κεραμεικοῦ, νὰ ἀνασκαφῶσι πάλιν τὰ ταφέντα γλυπτὰ καὶ νὰ ἐκτεθῶσιν χάριν τοῦ στρατοῦ εἰς τὸ Μουσεῖον, συμπεριλαμβανομένου τοῦ Δεξίλεω, ὅστις νὰ ἀντικατασταθῇ βραδύτερον δι' ἀντιγράφου. Τὸ ἔργο ἔπρεπε ν' ἀρχίσῃ ἀμέσως καὶ νὰ λήξῃ μέσα σὲ μιὰ βδομάδα.

Τὸ ἄνοιγμα τοῦ Μουσειοῦ τοῦ Κεραμεικοῦ πραγματοποιήθηκε μετὰ

τή δύναμη τοῦ στρατοῦ κατοχῆς καὶ σύντομα εἶχε δυσάρεστες συνέπειες γιὰ μᾶς. Τὸ ἀπόγευμα τῆς Κυριακῆς 9 Νοεμβρίου 1941, κατὰ τὴ διάρκεια ξενάγησης Γερμανῶν ἀξιωματικῶν, κλάπηκε πῆλινος μελανόμορφος πίνακας ποὺ εἰκόνιζε πρόθεση νεκροῦ (ἀρ. 677). Στὸ Μουσεῖο ξεναγοῦσε ὁ Kurt Gebauer (σκοτώθηκε τὸ 1942, σὲ ἀεροπορικό δυστύχημα) ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Μηλιάδη στὸ Ὑπουργεῖο, δὲν ἔκρινε σκόπιμον καὶ συναδελφικὸν οὐδὲ τὸν Διευθυντὴν τοῦ Μουσείου [δηλ. τὸν Μηλιάδη] νὰ εἰδοποιήσῃ δι' ἓν τόσον σοβαρὸν συμβάν. Οἱ Γερμανοὶ ταραχτήκαν μὲ τὴν κλοπὴ ποὺ βάραινε τὸν στρατό τους, μάλιστα ἀξιωματικούς, καὶ τὸ Ἴνστιτούτο. Ὁ Κεραμόπουλος διηγεῖται σχετικὸ περιστατικόν:

Ὅταν ἐκλάπη ἐκ τοῦ Μουσείου τοῦ Κεραμεικοῦ ὁ πίναξ καὶ ὁ Μηλιάδης κατήγγειλε τὴν κλοπὴν εἰς τὸν εἰσαγγελέα, τότε ὁ κ. Wrede ἤλθε μὲ τὸ κόκκινον αὐτοκίνητόν του εἰς τὸ σπίτι μου καί, ἀγέλαστος καὶ ψυχρός, ἐζήτησε νὰ ἀναστείλωμεν τὴν δικαστικὴν ἐνέργειαν. Ἐγὼ ἀπήντησα, ὅτι κανεὶς δὲν δύναται νὰ παρέμβῃ εἰς τὴν κίνησιν τῆς Δικαιοσύνης. «Ἀλλὰ τότε» ἀπήντησε, «πρέπει νὰ γνωρίζητε, ὅτι ἡ Δικαστικὴ ἐξουσία σας θὰ προσβληθῇ καὶ θὰ ταπεινωθῇ». «Πῶς;» ἠρώτησα. «Θὰ καλέσῃ νὰ ἀνακρίνῃ Γερμανοὺς καὶ δὲν θὰ ὑπάγῃ κανεὶς. Τί θὰ τοὺς κάμῃ;» «Δὲν ἠξεύρω», ἀπήντησα, «ἀλλ' ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ ἀναμιχθῶ».

Ἡ Ἀκρόπολις ὑπῆρξε ὁ χῶρος ὅπου ἐκδηλώθηκε σὲ ὅλη της τὴν ἔκτασιν ἡ αὐθαιρεσία τῶν κατακτητῶν. Πλήθος ζημιῶν καταγγέλλονταν στὴν Ὑπηρεσία σχεδὸν καθημερινὰ ἀπὸ τὸν Μηλιάδη, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὴ οἰαδήποτε θεραπεία, εἴτε ἀπὸ τὸ ἐντελῶς ἀνίσχυρο Ὑπουργεῖο εἴτε ἀπὸ τὶς ἀρμόδιες γερμανοῖταλικές Ὑπηρεσίες. Οἱ Γερμανοὶ καὶ Ἴταλοί, στρατιῶτες καὶ ἀξιωματικοί, βρίσκονταν ἔξω ἀπὸ κάθε ἔλεγχον. Τὴν Ἀκρόπολις ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν μνημεῖο τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ὅλοι οἱ ξένοι στρατιωτικοὶ τὴ θεωροῦσαν ὡς τὸν τόπον ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐπισκεφθοῦν καὶ νὰ φωτογραφήσουν. Ἐπειδὴ ὅμως ἀποτελοῦσε,

μαζί με τὸν Λυκαβηττό, ὑψηλὸ σημεῖο τῆς πόλης, ἦταν καὶ τόπος ἰδανικὸς γιὰ ἐγκατάσταση ἀντιαεροπορικῶν πυροβόλων καὶ προβολέων.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ '41 οἱ Γερμανοὶ τοποθέτησαν στὸν Βράχο ἀντιαεροπορικὰ πυροβόλα. Ἀπομακρύνθηκαν μετὰ ἀπὸ ἔντονες διαμαρτυρίες τῶν ἐλληνικῶν Ἀρχῶν. Τὸν ἐπόμενο μῆνα Ἴταλοὶ στρατιῶτες μετέφεραν ἐκεῖ ὄλμους, πυροβόλα καὶ πυρομαχικά, χωρὶς νὰ κάμουν μόνιμες ἐγκαταστάσεις, γιὰτὶ ἔπειτα ἀπὸ λίγες ὥρες ἀποχώρησαν. Νέα ἔλευση Ἰταλῶν μὲ βαρὺ ὄπλισμό, ὄλμους καὶ πυροβόλα, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ '41 εἶχε μονιμώτερο χαρακτήρα. Κατὰ τὶς μαρτυρίες ποὺ σώζονται οἱ στρατιῶτες καὶ οἱ ἐγκαταστάσεις τους ἀπομακρύνθηκαν ἐντελῶς ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη στὰ τέλη Φεβρουαρίου τοῦ '42.

Ἡ ξένη στρατιωτικὴ φρουρὰ στεγαζόταν στὸ ἄδειο Μουσεῖο. Οἱ Ἴταλοὶ πρῶτοι τὸ κατέλαβαν. Στὶς αἴθουσες τῶν ἀρχαϊκῶν ἀετωμάτων ἐγκατέστησαν τὸ πλυντήριο καὶ τὸ μαγειρεῖο καὶ τὸ ὑπόλοιπο Μουσεῖο μεταβλήθηκε σὲ στρατῶνα. Ὁ Βράχος ἐγίνε στρατιωτικὴ περιοχὴ ὅπου οἱ στρατιῶτες χρησιμοποιοῦσαν τὰ πολεμικὰ μηχανήματα χωρὶς φροντίδα γιὰ τὸν χῶρο. Ἄναβαν φωτιές γιὰ τὸ πρόχειρο φαγητό τους, βρώμιζαν τὰ μνημεῖα μὲ ὀρυκτέλαια. Ἄλλὰ ἓνα πρᾶγμα ποὺ ἔκανε κακὴ ἐντύπωση στοὺς Ἑλληνας ἀρχαιολόγους, κυρίως στὸν Γιάννη Μηλιάδη, τὸν κέρβερο τῆς Ἀκροπόλεως, ἦταν ἡ φωτογράφιση Ἰταλῶν στρατιωτῶν ἀγκαλιὰ μὲ τὶς Κόρες τοῦ Ἐρεχθεῖου. Ἴσως φαίνεται περίεργο, ἀλλὰ εἶχαν τότε οἱ ἀρχαιολόγοι ἄλλη ἀντίληψη γιὰ τὴν παράδοση καὶ τὰ μνημεῖα.

Οἱ χιλιάδες στρατιῶτες καὶ οἱ αξιωματικοὶ ἐπισκέπτες τῶν μνημείων ἦσαν αἰτία συνεχοῦς φροντίδας καὶ ἔγνοιας γιὰ τὴν Ὑπηρεσία. Οἱ κατακτητές, μὲ τὴν ἀλαζονεία τοῦ νικητοῦ, δὲν σέβονταν οὔτε τοὺς αὐτονόητους κανονισμοὺς οὔτε τὶς ὑποδείξεις τῶν φυλάκων καὶ τῶν ἀρχαιολόγων, οὔτε τὶς δικές τους ἀπαγορεύσεις. Ὁ Γιάννης Μηλιάδης προσπαθοῦσε νὰ ἐπιβάλλει τὴν τήρηση τῶν κανονισμῶν, ἀνίσχυρος ὅμως καὶ ἀδύναμος ἔβλεπε νὰ ἐξευτελίζονται τὰ μνημεῖα καὶ ἡ Ὑπηρεσία. Τὰ χαράγματα καὶ οἱ ἐπιγραφές στοὺς λίθους, ἡ εἴσοδος στὸ χῶρο

ἀπὸ ἀπαγορευμένα σημεῖα, οἱ διαταγές τῶν ἐκεῖ στρατιωτικῶν ποῦ ἀναιροῦσαν τὶς διαταγές τῆς Ὑπηρεσίας, ἢ ἐξαχρείωση μερικῶν φυλάκων ποῦ συνεργάζονταν φανερά μὲ Ἴταλούς καὶ Γερμανούς τῆς φρουρᾶς γιὰ χρηματισμό, ἢ θραύση ἀπὸ τοὺς στρατιωτικούς ἀρχαίων λίθων, οἱ κλοπές θραυσμάτων γιὰ ἐνθύμιο, οἱ ἐρωτικές συναντήσεις τῶν ξένων στρατιωτῶν μὲ ἑλληνίδες μέσα στὰ μνημεῖα, ἀποτελοῦσαν καθημερινὰ περιστατικά ἐνὸς ἀδιεξόδου ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ κατάλυση κάθε κανόνος. Ὅταν τὴν 1η Σεπτεμβρίου 1941 Ἴταλὸς στρατιώτης ἄρχισε νὰ χαράζει, μὲ σφυρὶ καὶ σμίλη, πάνω σὲ ἀρχιτεκτονικὸ μέλος στὴν Ἀκρόπολη, τὸ φασιστικὸ ἔμβλημα, ἔτρεξε ὁ Μηλιάδης νὰ τὸν πληροφορήσει ὅτι πάνω στὰ ἀρχαῖα μάρμαρα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ χαράζονται νεώτερα σημεῖα. Ὁ Ἴταλὸς ἀπάντησε ὅτι ἀντιθέτως κατὰ τὴν ἰδικὴν του θεωρίαν πρέπει νὰ ἐπιτρέπεται ἰδιαιτέρως ἢ χάραξις τοῦ «genio» τούτου.

Ὁ ξένος στρατὸς ὑπῆρξε ἀνεξάρτητη καὶ ἀνώτατη ἀρχή. Ὑποχρεωμένος ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ γεμίσει τὴν Ἑλλάδα μὲ ὄχυράματα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς Ἀντίστασης καὶ μιᾶς πιθανῆς συμμαχικῆς εἰσβολῆς, βρισκόταν ἔξω ἀπὸ κάθε ἔλεγχο. Οἱ χώροι τῶν ἀμυντικῶν ἐγκαταστάσεων ἀποκλείονταν γιὰ τοὺς Ἕλληνες. Τὴν Ἀκρόπολη τὴν ἔσωσε ἡ μεγάλη τῆς σημασία καὶ ἡ φήμη τῆς. Στὸ Σούνιο ὅμως δὲν ἐμποδίστηκαν τὰ ἔργα καὶ στὴν Κρήτη ἔγιναν ὀλοκληρωτικὲς καταστροφές. Ἡ παραλία τῆς Ἀττικῆς, ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ ἕως τὸν Μαραθῶνα, γέμισε ὄχυρά πολλά ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζονται ἀκόμη. Τὴν καταστροφή τοῦ μινωικοῦ βασιλικοῦ τάφου τῶν Ἰσοπάτων πληροφορήθηκε ὁ Νικόλαος Πλάτων ἀφοῦ εἶχε συντελεστεῖ. Ἀτελέσφορη ὑπῆρξε ἡ προσπάθειά του νὰ ματαιωθεῖ ἡ ἀνατίναξη τοῦ Λαβυρίνθου τῆς Γόρτυνας, τοῦ ἀρχαίου λατομείου. Παρὰ τὸ ὅτι κατόρθωσε νὰ εἰσχωρήσει στὸν Λαβύρινθο δὲν μετέπεισε τοὺς στρατιωτικούς. Τὸ μνημεῖο καταστράφηκε ὀλοκληρωτικά.

Ὁ Γερμανὸς στρατηγὸς Ringel στὴν Κρήτη κρατοῦσε τὰ κλειδιά

τοῦ στρωματογραφικοῦ Μουσείου Ἡρακλείου γιὰ νὰ μελετήσῃ τὰ ἀρχαῖα, ὅπως ἔλεγε. Ἀφαίρεσε πλῆθος ἀρχαίων ἀπὸ τὸ Μουσεῖο καὶ τὴ βίβλα Ἀριάδνη, τὰ ὅποια ἔστειλε στὴ Γερμανία. Ἀναφορές, παρακλήσεις, διαμαρτυρίες τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Θεοφανείδῃ κατ' εὐθεΐαν πρὸς τοὺς Γερμανοὺς δὲν εἶχαν ἀποτέλεσμα. Μιὰ ἄλλη ἀρπαγὴ εἶναι ἐκείνη στὴν ὁποία πρωταγωνίστησε ὁ Ἴταλὸς Στρατιωτικὸς Διοικητὴς Κυκλάδων Τζοβάνι Δούκα. Στις 6 Σεπτεμβρίου 1941 πῆγε στὴ Δῆλο μὲ βοθητικὸ πολεμικὸ πλοῖο, μαζὶ μὲ ἕξι ἀξιωματικούς καὶ ἕξι στρατιῶτες καί, κατὰ τὴ δημοσιευμένη περιγραφὴ τοῦ Κεραμόπουλου, λεηλάτησαν τὸ Μουσεῖο.

Στις 24 Φεβρουαρίου 1946 ὁ Ἔφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Μαρῖνος Καλλιγᾶς, κατόπιν Διευθυντῆς τῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης, ταξίδεψε στὸ Σούνιο. Ἡ κατάστασις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος κυρίως, ἦταν ὅπως κατὰ τὴν Κατοχὴ. Μικρὰ ὄχυρά γύρω γύρω ἀπὸ τὸν ναό, βάσεις πολυβόλων καὶ μικρῶν πυροβόλων καὶ ἀρκετὰ μεγάλο ὑπόγειο bunker πού σώζεται ἀκόμη ἀλλὰ σκεπασμένο μὲ χῶμα καὶ ἀθέατο. Ὁ Καλλιγᾶς περιγράφει ὅ,τι εἶδε στὸ τότε ἔρημο ἱερό. Ἴσως ἦταν καὶ ὁ πρῶτος ἀρχαιολόγος πού τὸ ἐπισκεπτόταν μετὰ τὸν πόλεμο.

Ὁλόκληρος ὁ χώρος ὁ περὶ τὸν Ναὸν καὶ ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος εἶχε μετατραπῆ εἰς φρούριον. Ὁκτὼ μόνιμοι ἐγκαταστάσεις φωλεῶν πολυβόλων εἶχον ἐγκατασταθεῖ εἰς ἀπόστασιν 20-120 μέτρων ἀπὸ τοῦ Ναοῦ. Τινὲς τῶν φωλεῶν αὐτῶν ἐπεκοινώνουν μεταξὺ των διὰ διαδρόμου ἐσκαμμένου εἰς βάθος περίπου 1 μ. καὶ συνολικοῦ μήκους πλέον τῶν 150 μ. Αἱ φωλεαὶ ἦσαν διατεταγμένοι ὅλοι πέριξ τοῦ Ναοῦ.

Γλυπτὰ καὶ μάρμαρα εἰργασμένα, τὰ ὅποια εὐρίσκοντο εἰς τὸ ὑπόστεγον, ἐχρησιμοποίησαν οἱ Γερμανοὶ ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικόν. Ἐκτίσαν ἐκεῖ διάφορα οἰκήματα, ἓνα τηλεφωνεῖον, πυριτιδαποθήκας (πλησίον τοῦ προτύλου). Εἰς τὰ κτίσματα διακρίνονται τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶναι θραυσμένα. Ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ Ναοῦ οἱ Γερμανοὶ ἐνεταφίασαν δύο ἄραβας αἰχμαλώτους οὓς ἐφό-

νευσαν δι' ἀσήμαντον αἰτίαν καὶ ἐπὶ τῶν τάφων συνεσώρευσαν μάρμαρα τοῦ ναοῦ.

Ὁ προσεκτικὸς ἐπισκέπτης τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος εὐκόλα βρίσκει σήμερα τὰ λείψανα τῶν γερμανικῶν πολεμικῶν κατασκευῶν. Εὐτυχῶς δὲν καταστράφηκαν ὀλοκληρωτικὰ μετὰ τὸν πόλεμο, ὅπως ἄκριτα ἔγινε σ' ὀλόκληρη τὴν Ἑλλάδα. Ἀποτελοῦν μέρος τῆς ἱστορίας μας καὶ τοῦ μνημειακοῦ πλούτου τοῦ τόπου.

Ὁ πόλεμος τοῦ '40, συγκρινόμενος μὲ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο, ἔχει τὴ διαφορὰ πὼς οἱ ἀντίπαλοί μας, καὶ προσωρινὰ νικητές, μπῆκαν στὴ Χώρα μας ὡς κατακτητὲς καὶ ἔμειναν ἐπὶ χρόνια. Ἡ σύγκρουση ὄχι μόνο συνεχίστηκε μὲ τὴν Ἀντίσταση ἀλλὰ ἐπεκτάθηκε ἀπὸ τὸν πολεμικὸ τομέα, ὅπου ἦταν κάπως ἀπρόσωπη, στὸν κοινωνικό. Ἀρκετοὶ Ἕλληνες ἔγιναν συνεργάτες τῶν κατακτητῶν, μαυραγορίτες, δωσίλογοι, προδότες. Ἐξηνταένα χρόνια μετὰ οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ δημιουργοῦν τὸ αἶσθημα τῆς ἀπέχθειας σὲ ὅσους ἔζησαν τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες. Ἡ κοινωνικὴ διάσταση τῆς σύγκρουσης φαίνεται ἔντονα στοὺς ἀρχαιολόγους μεταξὺ τῶν ὁποίων, ξένων καὶ Ἑλλήνων, ὑπῆρχαν στενὲς ἐπιστημονικὲς σχέσεις πού, ὅπως καὶ σήμερα, γίνονταν μὲ τὸν καιρὸ φιλικές.

Ὅλοι οἱ ξένοι ἀρχαιολόγοι ζοῦσαν καὶ ζοῦν καὶ ἐργάζονται στὴν Ἑλλάδα ἔχοντας μιὰν ἄγραφη ὑποχρέωση: τὴν τήρηση τῶν ἑλληνικῶν νόμων καὶ τῶν κανόνων τῆς φιλοξενίας. Αὐτοὶ οἱ ξένοι δὲν εἶναι ἐπιχειρηματίες ἢ μισθωτοὶ μιᾶς ἐπιχείρησης πού ἀποβλέπει στὸ κέρδος ἀλλὰ ἐπιστήμονες μὲ εὐγενεῖς ἐπιδιώξεις πού χειρίζονται καὶ μελετοῦν, κατ' ἐξουσιοδότηση, πολύτιμα, ἀπὸ κάθε ἄποψη, κειμήλια. Πάντα λοιπὸν περιμένουμε ἢ συμπεριφορὰ τους ἀπέναντί μας, ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα, νὰ εἶναι σύμφωνη μὲ τοὺς νόμους καὶ μὲ τοὺς κανόνες τῆς φιλοξενίας καὶ τῆς πνευματικῆς ἐπιστήμης πού ἀσκοῦν. Οἱ κανόνες καὶ οἱ νόμοι παραβιάστηκαν ἀπὸ ἀρκετοὺς Ἴταλοὺς καὶ Γερμανοὺς καὶ οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι θεώρησαν τοὺς πρῶην φίλους τους ἐχθρούς. Ἐξακολουθοῦ-

σαν να λειτουργοῦν κατὰ τὴν Κατοχὴ τὸ Γερμανικὸ καὶ τὸ Αὐστριακὸ Ἰνστιτούτο καὶ ἡ Ἰταλικὴ Σχολή· οἱ Ἕλληνες ὅμως εἶχαν πάψει νὰ συχνάζουν στὰ ἰδρύματα αὐτά.

Οἱ Γερμανοὶ κυρίως ἄλλαξαν μὲ εὐχαρίστηση ρόλους. Ὡς στρατιωτικοὶ ἀρχαιολόγοι τήρησαν τὰ προσχήματα καὶ τοὺς ἐλληνικοὺς νόμους μὲ τὴν τραχύτητα τοῦ κατακτητῆ καὶ ὄχι μὲ τὴ διακριτικότητα τοῦ ἐπιστήμονα, πρώην φίλου καὶ πρώην συμφοιτητῆ τῶν Ἑλλήνων. Ξέχασαν ὅτι ἡ κατάκτηση τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν στρατό τους δὲν τοὺς ἔδωσε κανένα δικαίωμα πάνω στὴ Χώρα καὶ στὰ μνημεῖα τῆς πέρα ἀπὸ αὐτὸ πὺ δίνει ἡ βία. Ἡ εἰκοσάδα τῶν Ἐφόρων καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν πληροφοροῦνταν ἢ διαπίστωναν παράνομες ἀνασκαφές, δέχονταν προσβλητικὰ ἢ ἀπειλητικὰ ἔγγραφα καὶ πιέσεις γιὰ νὰ ἐνεργήσουν σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιθυμίες τῶν πρώην φίλων τους. Ἐπιθυμίες ἀνεδαφικές, ἀταίριαστες στὶς περιστάσεις, σὲ ἐποχὴ πὺ κυριαρχοῦσε ἡ πείνα, ὁ τρόμος καὶ ἡ καταστροφή. Ἐνῶ στοὺς δρόμους κυκλοφοροῦσαν οἱ χιλιάδες ἀνάπηροι τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Μακεδονίας, καὶ ὁ λιμὸς εἶχε ἀρχίσει νὰ σπαράζει τὴν Ἀθῆνα καὶ τὸν Πειραιᾶ, οἱ Γερμανοὶ ἀρχαιολόγοι ἀπαιτοῦσαν νὰ ἀνοίξουν πάλι τὰ Μουσεῖα, ὄχι γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἀλλὰ γιὰ τοὺς δικούς τους ἀνθρώπους.

Κάποια εὐλογημένη στιγμή ὁ πόλεμος τελείωσε γιὰ μᾶς. Πῶς ἔγινε ἡ ἀποχώρηση τῶν Γερμανῶν ἀρχαιολόγων ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὸ 1944; Οἱ περισσότεροὶ εἶχαν στρατιωτικὴ ιδιότητα καὶ ἀκολούθησαν τὶς μονάδες τους στὸ δρόμο τοῦ γυρισμοῦ. Δὲν γνωρίζω πῶς ἔφυγε τὸ προσωπικὸ τοῦ Ἰνστιτούτου, ὁ Wrede. Θὰ εἶχαν γίνε βέβαια συνεννοήσεις μὲ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας, γιὰ τὸ κτίριο τοῦ Ἰνστιτούτου Φειδίου 1, μὲ τὴν ἀμύθητη πνευματικὴ περιουσία του πὺ μᾶς ἀφορᾶ, παραδόθηκε κανονικὰ στὶς ἐλληνικὲς ἀρχές, ὄχι ὅμως ἀπὸ τὸν Wrede, πὺ τὸ εἶχε ἐγκαταλείψει, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν ὑπαξιωματικὸ καὶ ἀρχαιολόγο Roland Hampe πὺ ὑπηρετοῦσε στὴν Ἑλλάδα ὡς διερμηνέας τοῦ στρατηγοῦ Felmy.

Λέγει λοιπόν ο Hampe πώς τὸ πρωινὸ τῆς 12ης Ὀκτωβρίου 1944, μετὰ τὴν συμβολικὴ παράδοση τῶν κλειδιῶν τῆς πόλης καὶ τὴν κατάθεση στεφάνου στὸ μνημεῖο τοῦ Ἀφανοῦς Στρατιώτου ἀπὸ τοὺς ἐντεταλμένους στρατιωτικούς, αὐτὸς κι ἓνας ἀντισυνταγματάρχης ποὺ εἶχε παραμείνει στὴν Ἀθήνα μὲ 25 ἄνδρες γιὰ νὰ διατηρεῖ τὴν τηλεφωνικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν στρατηγὸ Felmy, ὁ ὁποῖος εἶχε ἤδη φθάσει στὴ Θήβα, παραδώσαμε ἀπὸ κοινοῦ τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο τῆς ὁδοῦ Φειδίου σὲ δύο ἐκπροσώπους τοῦ ἐλληνικοῦ Ὑπουργείου Θρησκευμάτων. Γιὰ τὴ μοῖρα αὐτοῦ τοῦ Ἰνστιτούτου δὲν εἶχε ἐνδιαφερεθεῖ κανεὶς κατὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν Γερμανῶν. Δεδομένου ἐν τούτοις ὅτι εἶχαν λεηλατηθεῖ ὅλα τὰ κτίρια ποὺ ἐκκενώθηκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανούς, φάνηκε ἐπιβεβλημένο νὰ ἐμπιστευθοῦμε στὴν προστασία τῶν Ἑλληνικῶν Ἀρχῶν αὐτὸ τὸ σημαντικὸ πολιτιστικὸ ἴδρυμα μὲ τὴν ἀναντικατάστατη βιβλιοθήκη καὶ φωτογραφικὴ συλλογὴ. Αὐτὴ ἡ ἐμπιστοσύνη δικαιώθηκε πλήρως. Ἡ Ἑλλάδα ἀν καὶ τόσο ὑπέφερε κατὰ τὴν Κατοχὴ, ἦταν ἡ πρώτη χώρα ποὺ κατὰ τρόπο μάλιστα ὑποδειγματικὸ ξανάδωσε στοὺς Γερμανοὺς τὴ χρῆση αὐτοῦ τοῦ γερμανικοῦ ἰδρύματος τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Μὲ ὅσα εἶπα ἔδωσα μιὰν ἀμυδρὴ εἰκόνα τῆς πολιτικῆς κατάστασης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῶν ἀρχαίων κατὰ τὸν πόλεμο καὶ τὴν Κατοχὴ, ἔχοντας ὡς κέντρο τὴν Ἀθήνα. Ἡ πλήρης ἐξιστόρηση ὅλων ἐκείνων ποὺ ἀφοροῦν τὰ μνημεῖα κατὰ τὸν πόλεμο χρειάζεται πολὺ χρόνον. Ἀκόμη νομίζω πὺς παρὰ τὸ ὅτι γιὰ πρώτη φορὰ ἡ ἐνδοξὴ ἐπέτειος γιορτάστηκε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία στὶς 28 Ὀκτωβρίου τοῦ 1944, μὲ ὁμιλητὴ τὸν Κωνσταντῖνον Ἀμαντο, ἀπομένον πολλὰ ἀκόμη γιὰ νὰ εἰπωθοῦν μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ μεγάλη ἐκείνη ἐποχὴ. Πρὶν κλείσω ὅμως τὴν ὁμιλία μου ἀπευθύνομαι σ' ἐκείνους ποὺ πρὶν ἀπὸ 61 χρόνια ἔζησαν τὶς ἡμέρες τοῦ πολέμου σὲ μεγαλύτερη ἡλικία ἀπὸ μένα καὶ τοὺς λέγω ὅτι τοὺς ζηλεύω. Τοὺς ζηλεύω γιὰτὶ πολέμησαν τὸν εἰσβολέα στὰ βουνὰ τῆς Ἀλβανίας, ἐκεῖ στὸ Μνήμα τῆς Γρηῆς,

γιατὶ πολέμησαν τὸν κατακτητὴ στὰ βουνὰ καὶ στὶς χαράδρες τῆς Ἑλλάδος καὶ χαίρω ποὺ παρίστανται στὴν αἴθουσα τούτη, ἐκπρόσωποι τῶν χιλιάδων πολεμιστῶν τοῦ '40, ἐφάμιλλοι τῶν μαραθωνομάχων καὶ τῶν παληκαριῶν τοῦ '21.

Οἱ ὠριμότεροι ἀπὸ μᾶς εἴμαστε ἐδῶ συγκεντρωμένοι, ἀφοῦ κατορθώσαμε νὰ ἐπιζήσουμε ἀπὸ τὴν καταστροφή τοῦ πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς. Τότε ὅμως, τὸ '41, τὸ '42, τὸ '43, τὸ '44 ζοῦσε κι ἓνα πλῆθος παιδιῶν καὶ νέων, θὰ ἦσαν συνομήλικοί μας σήμερα, ποὺ δὲν βρίσκονται, μεγάλοι σὰν ἐμᾶς, μαζί μας. Εἶναι ἐκεῖνα τὰ παιδιά καὶ ἐκεῖνοι οἱ νέοι ποὺ πέθαναν ἀπὸ τὴν πείνα, ἐκεῖνα τὰ παιδιά ποὺ ἐκτελέστηκαν μὲ τοὺς γονεῖς τους στὴν Κάνδανο, στὸν Χορτιάτη, στὸ Δίστομο, στὰ Καλάβρυτα. Ἄς τοὺς θυμόμαστε ὅλους κι ἄς ἀναλογιζόμαστε πόσο μᾶς εὐνόησε ὁ Θεός. Ἀπόδειξη: βρισκόμαστε ἐδῶ καὶ τιμοῦμε ἐκείνη τὴν ἔνδοξη Δευτέρα τοῦ '40, ποὺ τὴ ζήσαμε ἐξηνταένα ἀκριβῶς χρόνια πρὶν, ἡλιόλουστη καὶ πνιγμένη στὸν ἐνθουσιασμὸ τῶν Ἑλλήνων. Τέτοια ἡμέρα, τέτοια ἀνάταση, δὲν θὰ ξαναζήσουμε.